

**ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА
БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ
В КОНТЕКСТІ
НОВОГО КУРСУ
РЕФОРМ В УКРАЇНІ
2010-2015 РОКІВ**

(експертна організаційна доповідь)

**Університет економіки та права «Крок»
НДІ проблем національної безпеки України
Національна академія управління**

**ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА
БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ В КОНТЕКСТІ
НОВОГО КУРСУ
РЕФОРМ В УКРАЇНІ 2010-2015 РОКІВ**

(експертно-аналітична доповідь)

Київ – 2010

УДК 65.012.8:336.71
ББК 65.9(2)-98+65.262.1

Рекомендовано вченими радами:

Університету економіки та права «Крок»
Протокол № 6 від 15 червня 2010 року

Національної академії управління
Протокол №4 від 17 червня 2010 року

Рецензенти:

Панченко Є.Г. – доктор економічних наук, професор
Крутов В.В. – доктор юридичних наук, професор
Базовкін Є.Г. – доктор історичних наук, професор

Економічна безпека банківської системи в контексті нового курсу реформ в Україні в 2010-2015 років. Експертно-аналітична доповідь.// Колектив авторів під науковою редакцією д.е.н., професора О.А. Кириченко К.: Дорадо-Друк.-2010.- 64 с.

ISBN 978-966-7735-37-1

Експертно-аналітична доповідь виконана відповідно плану заходів Президента України «Новий курс: реформи в Україні 2010-2015» і присвячена системному аналізу стану банківської системи України і розробці напрямів її реформування. Автори доповіді відомі вчені та фахівці в галузі банків та фінансів, правознавства, історії, соціології, економічної безпеки та державного управління.

УДК 65.012.8:336.71
ББК 65.9(2)-98+65.262.1

ISBN 978-966-7735-37-1

Автори експертно-аналітичної доповіді: к.е.н., доцент Алькема В.Г., к.е.н., доцент Белоусова І.А., к.е.н., доцент Ваганов К.Г., к.е.н., д.істор.н., професор Гай-Нижник П.П., к.юр.н., професор Гіжевський В.К., д.е.н., професор Грищенко І.М., д.е.н., професор Грушко В.І., д.е.н., професор Денисенко М.П., д.е.н., професор Єрохін С.А., д.е.н., професор Єрмошенко М.М., к.е.н., доцент Захаров О.І., д.е.н., професор **Кириченко О.А. (керівник авторського колективу)**, д.е.н., професор Ковальчук Т.Т., д.ю.н., професор Ковальчук А.Т., д.ю.н., професор Ніжник Н.Р., чл.-кор. НАН України, д.е.н., професор Новицький В.Є., к.е.н., доцент Лаптев С.М., к.е.н., доцент Літвін Н.М., к.псих.н., доцент Пригунов П.Я., к.е.н., доцент Потійко Ю.А., д.істор.н., професор Сідак В.С., к.е.н., професор Соскін О.І., к.е.н., доцент Харченко О.І., д.е.н., професор Шевчук В.Я., к.т.н., професор Шевченко В.І., к.філос.н., доцент Ятченко А.Д., д.е.н., професор Яловий Г.К.

В підготовці матеріалів доповіді приймали участь: Бірсан В.Г., Горбачевський О.А., Головка А.Т., Грищенко А.І., Гулей А.І., Домрачев В.М., Єрешко Ю.Є., Кабанов В.Г., Кім Ю.Г., Кириченко А.О., Кудря І.В., Конончук О.В., Кудрицький В.Д., Лічман Т.В., Марко Є.І., Патерикіна Л.В., Риков В.В., Розинко О.М., Чередниченко Ю.В., Шевчук Ю.В., Шикова О.М.

Зміст

Вступ.....	5
1. Макроекономічна ситуація.....	7
2. Стан банківської системи України.....	10
3. Дії влади з подолання кризи	27
4. Вдосконалення системи економічної безпеки банків	47
Висновки.....	55
Список літератури.....	63

Вступ

За двадцять років незалежності України категорія «банк» перетворилася із суто інституційної економічної категорії в категорію соціально-політичну, а в умовах фінансової кризи на лакмусовий папір визначення стійкості соціально-політичної та економічної незалежності України. Нагадаємо, що головним в сутності банку, його основою є організація грошово-кредитного процесу та імітування грошових знаків. На жаль, банківська система в умовах політичної нестабільності перетворилась із інструменту фінансових перетворень на інструмент соціального впливу і соціальних конфліктів. Міцною грошово-фінансова система може бути тільки за умови, що вона опирається на самодостатнє, науково містке, конкурентоспроможне власне виробництво. Гроші – це кров економіки. І якщо кров перетікає в економіку інших держав, то створюється смертельна загроза як розвитку нації, так і існуванню держави. Свого часу радник президента США Д.Кеннеді з економіки професор Поль Самуельсон щодо цього висловився так: «Бідність може спіткати більшість населення, якщо Центральний банк невміло управлятиме грошима. Гроші - мастило економіки, але воно часом застигає».

За критеріями американської економічної науки ми маємо крах грошово-фінансової системи, тому що, по-перше, заощадження населення не трансформуються в інвестиції і, по-друге, наша банківська система не кредитує власне виробництво.

Виходячи з поняття ринкової економічної системи наша банківська система є анти ринковою, тому що руйнує головну ланку ринкової системи, нищить власне виробництво через штучно створену кризу платежів, реалізацію політики «твердокамінного» монетаризму, опосередковане кредитування іноземних фірм завдяки спекулятивним операціям, сприяє втечі капіталів за кордон.

Отже, щоб створити ринкову економічну систему в Україні, потрібно вирішити проблему створення банківської системи, яка б відображала інтереси України, а не інтереси країн елітаризму - щодо завоювання ринку України та її фінансового закабалення, яка є значно важливішою і складнішою ніж вирішення, наприклад, проблеми тотальної приватизації.

В новому курсі: реформи в Україні 2010-2015 підкреслюється що: «Формування нових підходів до соціально-економічних перетворень має спиратися як на результати наукового аналізу власної траєкторії розвитку, так і на узагальнення світових тенденцій, включаючи розуміння природи сучасної глобальної кризи. Світ вступає в нову еру, яка буде характеризуватися значним посиленням непрогнозованості та невизначеності розвитку, коли різні кризи будуть постійно виникати й зникати в різних локальних просторах світового господарства, періодично поєднуючись у ланцюги та формуючи глобальну кризу. У цих глобальних коливаннях стійким може бути тільки такий суспільний розвиток, який спирається на конкурентоспроможну економіку; розвинений внутрішній ринок; національний виробничий комплекс, що всебічно використовує потенціал транснаціонального капіталу і гарантує економічну безпеку країни; збалансовану соціальну структуру та ефективну політичну систему».*

Дана експертно-аналітична доповідь розроблена фахівцями банківської справи і патріотами України і направлена на модернізацію всієї банківської системи України і відповідно поліпшення життя всіх громадян України.

*Новий курс: реформи в Україні 2010-2015. Національна доповідь. К.: 2010, 9с.

Макроекономічна ситуація

Ситуація в економіці України залишається дуже складною, тому реальне зростання в 2010 році не перевищить 1,5%. Цифри рік до року залишаються дуже поганими. Тому не більше 1,5% прогнозуємо (зростання економіки). У 2010 році у світі буде недостатньо капіталу, і конкуренція між країнами збільшиться, тоді як продуктивність праці в Україні залишається низькою. Великі неефективні підприємства не дають рости більш ефективним. Без пенсійної та податкової реформ, підвищення цін на газ вирішити проблеми бюджету буде вкрай складно. Світовий банк у середині липня погіршив прогноз падіння ВВП України в 2009 році з 9% до 15%, але поліпшив прогноз інфляції - з 16,4% до 13,4%. Тоді ж він спрогнозував зростання ВВП в 2010 році на рівні 1% при інфляції 10,5%. Уряд розраховує на зростання ВВП в 2010 році на 3,7% при інфляції 9,7%.

Зростання реального ВВП в I кварталі 2010 року становило 4.8% в річному вимірі та було забезпечено в основному низькою базою порівняння минулого року (-20.2% в I кварталі 2009 року в річному вимірі). За виключенням сезонного фактору зростання становило 0.3%. Економічна активність в I кв. 2010 року визначалась позитивною динамікою зовнішніх ринків, що стимулювало внутрішнє експортоорієнтоване виробництво та, відповідно, нарощення експорту товарів. Так, зростання промислового виробництва в I кварталі становило 10.8% в річному вимірі, зокрема металургійного виробництва – на 18.4%, машинобудування – на 25.7%. Відповідно, реальне зростання експорту товарів та послуг, за нашими оцінками, становило близько 20% в річному вимірі. Повільне зростання реальних зарплат, незначне відновлення державного фінансування, високе боргове навантаження підприємств, низькі позитивні фінансові результати підприємств спричиняють збереження низького рівня внутрішнього

попиту – як споживчого так і інвестиційного. Так, приватне споживання в I кварталі знизилось на 2% в річному вимірі, а зниження інвестицій на фоні дворазового скорочення в минулому році становило близько 8%. Однак, в цілому, при наявності позитивних тенденцій в економіці, відновлення економічної активності не є стійким. Фактичний ВВП все ще знаходиться нижче потенційного рівня.

Державний бюджет України на 2010 р. є важким, поганим та безпросвітним для економіки країни. Майже 92% видатків бюджету спрямовані на соціальне забезпечення, тобто - споживання, а лише 8% - на розвиток. Тому про навіть мінімальний розігрів економіки говорити не доводиться з таким бюджетом.

Дефіциту цього річного бюджету в проекті документу закладений на рівні 5,33%. В цьому бюджеті передбачається, що НАК «Нафтогаз України» вийде на кінець року майже без дефіциту. Судячи з того, що нинішній Кабмін не збирається піднімати ціни на газ та житлово-комунальні послуги - будуть знову дотації «Нафтогазу». Не закладена і пенсійна реформа, а враховуючи те, що Пенсійний фонд (ПФ) не розплатився з бюджетом ще за минулий рік, то сьогодні знову дотуватиметься і ПФ. Рівень ВВП до кінця року може сягнути 4,5 %. В першому кварталі Україна продемонструвала зростання ВВП на рівні 5%, тому, враховуючи розігрів економіки ззовні, можна спрогнозувати ВВП до кінця року на рівні 4,5 %. Разом з тим, ратифікацію парламентом угоди з Росією про подовження терміну перебування Чорноморського флоту РФ в Криму до 2042 р. Сьогодні Росія має до Криму територіальні претензії, адже й досі не проведена демаркація кордонів і не делімітований водний простір. Через це Україна не може собі дозволити створити таку проблему, як Косово в Сербії або Абхазія в Грузії. В цій ситуації в мене претензії до українських холуїв.

Державний і гарантований державою борг України на 30 червня цього року становив 340 млрд. 658 млн. 757,12 тис. грн., або 43 млрд. 083 млн. 186,68 тис. дол., що на 5,4% більше показника на кінець травня 2010 року. За даними Мінфіну, державний і гарантований державою зовнішній борг на зазначену дату становив 216 млрд. 005 млн. 212,63 тис. грн. (63,41% від загальної суми державного і гарантованого державою боргу), або 27 млрд. 318 млн. 225,95 тис. дол.; державний і гарантований державою внутрішній борг – 124 млрд. 653 млн. 544,49 тис. грн. (36,59%), або 15 млрд. 764 млн. 960,73 тис. дол.

Державний борг України на кінець червня ц.р. становив 254 млрд. 511 млн. 522,43 тис. грн. (74,71%), або 32 млрд. 188 млн. 127,27 тис. дол. Державний зовнішній борг становив 143 млрд. 902 млн. 831,11 тис. грн. (42,24%), або 18 млрд. 199 млн. 422,16 тис. дол. Державний внутрішній борг становив 110 млрд. 608 млн. 691,32 тис. грн. (32,47%), або 13 млрд. 988 млн. 705,11 тис. дол.

Гарантований державою борг України становив 86 млрд. 147 млн. 234,69 тис. грн. (25,29%), або 10 млрд. 895 млн. 059,41 тис. дол., зокрема: гарантований зовнішній борг – 72 млрд. 102 млн. 381,52 тис. грн. (21,17%), або 9 млрд. 118 млн. 803,79 тис. дол.; гарантований внутрішній борг – 14 млрд. 044 млн. 853,17 тис. грн. (4,12%), або 1 млрд. 776 млн. 255,62 тис. дол.

Упродовж січня-червня 2010 року сума державного і гарантованого державою боргу України збільшилася в гривневому еквіваленті на 22 млрд. 754 млн. 635,4 тис. грн. (7,16%), в основному за рахунок перевищення випуску ОВДП над їх погашенням. При цьому державний зовнішній борг зменшився на 7 млрд. 976 млн. 601,41 тис. грн. (5,87%), державний внутрішній борг зріс на 19 млрд. 538 млн. 614,55 тис. грн. (21,45%).

Гарантований державою борг України зменшився на 4 млрд. 760 млн. 580,56 тис. грн. (5,24%), що пов'язане як зі зниженням курсу євро до гривні, так і з перевищенням виплат з погашення гарантованого державного боргу над сумою запозичень.

У січні поточного року, як і в грудні 2009 року, рівень безробіття в Україні становив 1,9% від працездатного населення країни. Отже, минулого місяця безробіття залишилося на колишньому рівні. Згідно з даними відомства, усього в січні безробітними були 526,7 тис. українців. Серед них 413,3 тис. отримували допомогу з безробіття. Середній розмір допомоги з безробіття становив 662,29 грн. У грудні 2009 року рівень безробіття в Україні зріс до 1,9%. У листопаді, як і в жовтні минулого року, цей показник становив 1,8%. У вересні він дорівнював 1,9%.

Зростання індексу споживчих цін (ІСЦ) в Україні в 2010 р. складе 15%. Прискорення інфляції знов стає значною економічною проблемою для України. З одного боку, це є позитивним чинником для виробників, але в той же час чинить тиск на процентні ставки і стабільність національної валюти. Останній сплеск інфляції викликаний недовиробленням на ринках цукру і молочних продуктів і у меншій мірі монетарними причинами. Цукор, молоко і вершкове масло є основними компонентами для багатьох продуктів харчування, і зростання цін на ці продукти створить ланцюгову реакцію на ціни на інші продовольчі товари. Середньорічний ІСЦ в Україні виросте на 15% в 2010 г.

Стан банківської системи України.

Банківська система України почала створюватися в 1988 році, а активно розбудовуватися від моменту прийняття Закону України «Про банки та банківську діяльність» (1991 р.). На 1 вересня 2009 р. банківську ліцензію мали 185 банків, 158 з яких – це акціонерні товариства. З іноземним капіталом працювали 53 банки, 11 банків знаходились у стадії ліквідації, у 16-ти – введено тимчасові адміністрації, один банк мав куратора НБУ, стосовно трьох банків

(Київ, Укргазбанк, Родовід Банк) прийняте рішення про їх перехід під державну юрисдикцію[15]. До групи невеликих було віднесено 120 банків. Загальні активи банків складали 935,4 млрд. грн. (\$11,7 млрд.) а питома вага кредитних операцій дорівнювала 81,3%.[15]. Обсяги коштів фізичних осіб становили 193,8 млрд. грн. (найбільшими депозитоутримувачами є Приватбанк – 44 млрд. грн., Райффайзен Банк Аваль – 25,5 млрд. грн., Ощадбанк – 16,8 млрд. грн.), а корпоративних структур – 119,3 млрд. грн.[16].

Виходячи із загальнонаукового припущення, що фінансова криза є необхідною передумовою виникнення нових теорій, спробуємо на організаційно-економічному та законодавчому рівнях розібратися, чому вона так швидко зруйнувала банківську систему України і які існують шляхи її модернізації. Українська банківська система пройшла щонайменше п'ять етапів свого розвитку.

Перший етап, 1991–1993 рр. У 1991 р. із набуттям чинності Закону України “Про банки та банківську діяльність” були зроблені перші спроби створення банківської системи ринкового типу, якій була притаманна дворівнева структура. Крім того, з 1992 року починають з’являтися перші українські банки ринкового типу – як великі (“Аваль”, “Інко”), так і дрібні (Правекс банк, Діамант-банк). Таким чином, можна зробити висновок, що на першому етапі формування банківської системи в Україні повільно формується дворівнева банківська система, що складається із Національного банку та комерційних банків.

Другий етап, 1993–1996 рр. На базі коштів різних бюджетних і позабюджетних фондів, диверсифікації пасивів у діючих банках та внескам підприємств (шляхом прихованих кредитів) виникає ціла низка нових комерційних банків. На цьому етапі відповідно до Постанови Кабінету Міністрів “Про передачу міністерських пакетів акцій на управління до Міністерства фінансів України” у комерційних банках дедалі зменшувалася частка “міністерського” капіталу. Цим документом передбачалося, що Мінфін України буде одержувачем дивідендів за акціями, що належать іншим

міністерствам, братиме участь в управлінні банків. Зрозуміло, таке урядове рішення не влаштовувало колишніх власників акцій, і вони швидко вилучили свої кошти із комерційних банків та інших акціонерних товариств. У цей період також спостерігалось масове утворення дрібних малопотужних “кишенькових” банків із капіталом, який подеколи не перевищував вартості трикімнатної квартири. Багатьом банкам не вдалося втриматися на плаву: 1994 року ліквідовано 11 збанкрутілих банків, 1995-го – 20, серед яких і найбільші (“Інко”, “Відродження”, Економбанк, Лісбанк), 1996 року 45 банків стали банкрутами, а 60-т – опинилися у стані прихованого банкрутства і ще протягом багатьох років виборюватимуть право на існування. Водночас, на кредитно-фінансовому ринку України починають працювати 14 іноземних банків та їх представництва. Через такі явища функціонування всієї банківської системи зазнало певних додаткових ускладнень.

Третій етап, 1996–1998 рр. Він характеризується якісним оздоровленням банківської системи. На цьому етапі Нацбанком було вжито заходів для утамування інфляційних процесів, створено умови для введення грошової одиниці України, поліпшено регулювання та вдосконалено систему банківського нагляду. У 1998 р. на пострадянських теренах сталася перша реальна банківська криза з епіцентром у Росії і периферійними відгуками в Україні. Але ми, на жаль, не зробили відповідних висновків із цих подій, що відгукнулось у 2009 р.

Четвертий етап, 1999–2008 рр. У цей період сформовано нову нормативно-правову базу щодо банківської діяльності. Було прийнято Закон України “Про Національний банк України” (1999 р.), у якому вже чітко визначені функції та статус Національного банку.

П'ятий етап, 2008–2010 рр. Для нього характерно: масове банкрутство; злиття і поглинання, ре капіталізація та націоналізація банків; притягнення до кримінальної відповідальності (уперше в банківській практиці) посадових осіб,

які довели банки до банкрутства; формування думки про неадекватність діяльності банківської системи та відповідно її законодавчого забезпечення в умовах кризи. Проблеми комерційних банків висвітили недосконалу роботу Національного банку України, а особливо його наглядову функцію, і невідповідність Закону «Про Національний банк України» вимогам сучасної модернізації банківської системи. Наглядова, емісійна та резервна функції НБУ стають дедалі частіше джерелом конфлікту між Урядом, Нацбанком і Президентом. Верховна Рада України тричі виносила на розгляд постанову про усунення з посади Голови Національного банку України, але це питання досі не вирішене. Неповоротності банками депозитів громадян та корпоративних структур викликало в суспільстві надзвичайно високе соціальне економічне напруження.

Станом на 1 квітня 2010 р. обсяг активів банківської системи становив 875,3 млрд. грн. зменшення з початку року склало 5,0 млрд. грн. В основному воно відбулося за рахунок скорочення обсягів кредитних операцій (на 24,7 млрд. грн.), частка яких становить 82,56% усіх активів. За перший квартал 2010 року зобов'язання банків зменшилися на 16,6 млрд. грн., і на 01.04.2010 року становили 748,5 млрд. грн. При цьому на 2,0 млрд. грн. скоротилися строкові кошти юридичних осіб, та на 11,1 млрд. грн. зросли строкові кошти фізичних осіб.

Власний капітал банківської системи України збільшився на 11,55 млрд. грн. і за станом на 01.04.2010 року становив 126,7 млрд. грн. Слід зазначити, що збільшення обсягу статутного капіталу банків з початку року склало 9,2 млрд. грн. (на 7,7%). За перший квартал 2010 року банки отримали збиток у розмірі 4,4 млрд. грн. (у 2009 році – 7,02 млрд. грн. збитку). Облікова ставка протягом кварталу залишалася без змін та складала 10,25% річних. Кредитні ставки банків у національній валюті знизились з 19,6% до 16,8% річних. За цей же період обсяг кредитів, наданих суб'єктам господарювання та фізичним особам, зменшився відповідно на

2,0% та 5,9%. Для аналізу показників роботи банків Асоціація українських банків використала баланси 157 банків. За одержаними балансами виконано розрахунки ряду показників за станом на 01.04.2010 року, які представлені у 6 таблицях, у тому числі по індикативній групі банків, до якої увійшов 121 банк, зроблені розрахунки у динаміці для з'ясування загальносистемних тенденцій протягом першого кварталу 2010 року.

Загальний обсяг активів 157 банків у першому кварталі 2010 року сягнув 838,36 млрд. грн., що становить 95,78% по банківській системі. По індикативній групі банків активи за квартал зменшилися на 1,332 млрд. грн., або на 0,2%. Структура активів індикативної групи протягом кварталу зазнала певних змін: знизилась питома вага кредитів з 67,29% до 64,7% у загальному обсязі активів та частка депозитів і кредитів у інших банках з 4,3% до 4,01%; зросли залишки на коррахунках з 8,72% до 9,24%, вкладення у цінні папери з 4,40% до 5,58% та інші активи з 12,89% до 13,97%. За станом на 01.04.2010 р. структура активів мала такий вигляд (у дужках – значення на 01.01.2010 року): 64,7% (67,29%) – кредитний портфель та лізинг; 9,24% (8,72%) – коррахунки в інших банках; 5,58% (4,40%) – інвестиційний портфель (державні цінні папери та вкладення в акції інших підприємств); 4,01% (4,30%) – депозити та кредити в інших банках; 4,10% (4,14%) – матеріальні та нематеріальні активи; 2,50% (2,40%) – готівка, чеки та банківські метали; 0,17% (0,17%) – інвестиції капіталу; 5,12% (4,64%) – інші активи.

Структура кредитного портфеля за об'єктами кредитування індикативної групи станом на 01.04.2010 р. була такою: кредити юридичним особам – 57,58% (57,30%) – склали 306,51 млрд. грн.; кредити фізичним особам – 35,35% (35,66%) – 188,18 млрд. грн.; кредити та депозити іншим банкам – 5,84% (6,01%) – 31,08 млрд. грн. Структура зобов'язань з початку року зазнала невеликих змін. Питома вага строкових коштів дещо збільшилась з 35,23% до

36,06%; знизилась частка залучених коштів інших банків з 36,17% до 34,72%.

Станом на 01.04.2010 р. структура зобов'язань мала такий вигляд: 16,64%(16,59%) – кошти клієнтів до запитання (розрахункові та поточні рахунки); 36,06%(35,23%) – строкові кошти клієнтів (депозити нефінансових установ та фізичних осіб); 34,72%(36,17%) – залучені строкові кошти банків; 1,28%(1,31%) – коррахунки інших банків; 4,27%(4,21%) – субординована заборгованість; 0,03%(0,04%) – цінні папери власного боргу; 5,36%(4,6%) – інші.

Обсяг капіталу 157 банків на 01.04.2010 року становив 151,03 млрд. грн., або 14,14 млрд. євро. Обсяг сплаченого статутного капіталу становив 122,83 млрд. грн. По індикативній групі банків обсяг капіталу (без субординованого боргу) станом на 1.04.2010 року становив 117,06 млрд. грн. Зростання капіталу цих банків за квартал склало 2,57% або 2,93 млрд.грн. Статутний капітал збільшився на 9,92% або на 10,63 млрд.грн. Фінансовий результат за перший квартал 2010 року 157 банків становив -4,29 млрд. грн. У індикативній групі банків збитки склали 4,39 млрд. грн., у першому кварталі 2009 року збиток банків склав 1,353 млрд.грн. На від'ємний фінансовий результат вплинуло зростання обсягу резервів під заборгованість за кредитами, що надані клієнтам, на 11,71%. Станом на 01.04.2010р. їх обсяг склав 104,17 млрд. грн. (93,25 млрд. грн.).

Починаючи з вересня 2008 р. в Україні розпочалось погіршення макроекономічної ситуації. В IV кварталі країну охопила жорстка фінансово-економічна криза, зумовлена як впливом світових тенденцій розвитку, так і структурними недоліками української економіки. За підсумками 2008 р. ВВП виріс лише на 2,1%, а промислове виробництво впало на 3,1%. Відбулось падіння внутрішнього та зовнішнього попиту. Катастрофічне погіршення економічної ситуації поглиблювалось різким знеціненням гривні, яка за останні місяці 2008 р. впала на

60%. Внаслідок цього похитнулась довіра до банківської системи країни, розпочався процес відтоку депозитів з банків. Лише у жовтні-грудні 2008 р. обсяг гривневих депозитів впав на 15%, а валютних - на 9%. Водночас відбулось зниження ліквідності банків через скорочення доступу до валютних резервів. Оскільки до кризи більшість кредитів видавались у іноземній валюті, то через девальвацію гривні впала платоспроможність позичальників повертати кошти. Ряд банків опинились перед загрозою дефолту.

В такій ситуації посилились тенденції до зміни структури власності і активного втручання НБУ в фінансову політику. У 2009 р. фінансово-економічна криза продовжувалась. ВВП України знизився на 15,1%, а промислове виробництво - на 21,9%. Найвищі темпи падіння економіки спостерігались у першій половині 2009 р. З другого півріччя намітились тенденції до стабілізації економічного становища. Відбулось зниження інфляції, певна нормалізація обмінних курсів валют. Так, гривня за минулий рік знецінилась лише на 2,5% по відношенню до долара. Сукупний дефіцит торгового балансу впав з 16,1 до 5,3 млрд. грн. Підтримка МВФ також допомогла врятувати Україну від дефолту. Проте в цілому фінансовий сектор продовжував залишатись в надзвичайно складному становищі.

Через стрімке зростання кількості проблемних кредитів, майже всі банки припинили діяльність у сфері кредитування. Обсяг кредитного портфелю скоротився на 2,1% (747 млрд. грн.). В реальності така цифра є вищою, тому що кредити в 2009 р. масово надавались державними банками в рамках цільових програм. Суттєво впало кредитування фізичних осіб - на 14%. Водночас відбулось зменшення рівня доларизації позик з 59% до 51%. Незважаючи на деякі ознаки позитивних тенденцій, прибуток банківської системи у 2009 р. мав чітку негативну динаміку. В підсумку загальні збитки досягли 38,5 млрд. грн. Проте варто відзначити, що більшість з них належить п'яти проблемним банкам. На кінець 2009 р. в Україні функціонувало 182 банки, 14 з них

перебувало на етапі ліквідації. Обсяг чистих активів банків у 2009 р. впав з 927,2 до 880,3 млрд. грн. Ринкова частка найбільших 10 банків у загальній сумі активів майже не зазнала змін. Також не відбулось суттєвих зрушень в структурі власності банківської системи та посилення іноземного капіталу. Виняток склали лише депозитні портфелі іноземних банків, котрі виросли з 29 до 39%.

У першій половині 2010 р. економіка України продовжила тенденції поступового виходу з кризового стану, котрі намітились ще з другої половини 2009 р. ВВП у I кварталі зріс на 4,9%. Приріст промисловості перевищив 10%. Проте слід відзначити, що такі значні цифри відмічаються на фоні глибокого минулорічного падіння. Тому стверджувати про остаточне подолання симптомів рецесії зарано.

Позитивним фоном для відродження фінансової системи є стабільність курсу гривні та відсутність масових банкрутств банків (прийнято рішення про ліквідацію лише 13). Негативним фактором виступає наявність значної кількості проблемних кредитів та майже повна стагнація кредитування. Активи банків демонструють поступове збільшення. За січень-квітень 2010 р. вони виросли з 868,1 до 885,8 млрд. грн. Однак кредитний портфель банків перебуває в стадії стагнації: він навіть скоротився з 730 до 723 млрд. грн. Особливий удар криза нанесла по споживчому кредитуванню фізичних осіб. З початку року спостерігається подальше скорочення обсягів кредитування з 217,3 до 206,1 млрд. грн. Натомість ринок кредитів для суб'єктів господарської діяльності фіксує мінімальний ріст на 3 млрд. грн.

Деструктивну функцію в майбутньому може зіграти і зростання грошової маси в економіці: з 480 до 521 млрд. грн. (травень 2010 р.), тоді як в минулий рік було зафіксовано її стабілізацію. У 2010 р. продовжився приріст депозитів. Так, у січні-червні 2010 р. обсяг вкладів населення в банківській системі збільшився на 13,7%, а коштів юридичних осіб - на 6,2%.

Переважна більшість депозитів оформлюється в національній валюті.

Незважаючи на ознаки симптомів оздоровлення, стан банківської системи продовжує залишатися складним. Свідченням чого є збиток в сумі 7,5 млрд. грн. за п'ять місяців поточного року. Доходи банків за січень - травень 2010 року порівняно з відповідним періодом минулого року скоротилися на 11,3% і склали 53,9 млрд. грн. Витрати банків порівняно з відповідним періодом минулого року зменшилися на 15,6% і становили 61,4 млрд. грн.

У структурі доходів найбільшу питома вага належить процентним доходам (86,5%). Комісійні доходи займають 10,7%, результати від торговельних операцій - 0,95%, інші операційні доходи - 1,33%. Серед витрат провідне місце займали процентні (43,4%), потім йшли адміністративні - 31,5%. Частка інших є порівняно незначною. Подальші перспективи розвитку банківського сектору пов'язані з процесами в українській і міжнародній економіці. Позитивні макроекономічні показники сприятимуть відродженою фінансової системи. Друга ж хвиля кризи може завдати нового удару по банкам України. У 2009 році банківська система України переживала важкі часи, аналітики весь час розповідали оптимістичні прогнози на наступний рік. Ось 2010 настав і він може здатися не менш, а то і більш складним ніж 2009.

2008 рік запам'ятався втратою ліквідності та платоспроможності декількох банків, розгубленістю керівництва Нацбанку, стрибками валютного курсу та мораторієм на дострокове повернення вкладів громадян. У цьому році економісти і аналітичні компанії давали різні прогнози. Один з них такий, що в Україні залишиться не більше 30 банків, повідомляє SocMart. Також був прогноз про курс валют: говорили, що долар буде по 15 грн. На щастя такі прогнози не справдилися.

Банки зіткнулися з низкою проблем: якість активів банківських та інших фінансових установ знаходиться на

невисокому рівні, і напевно буде знижуватися. Це впливає з того, що приблизно 70% доходів українських банків займали надходження від кредиторів. 2. збереження високих процентних ставок за кредитами. Адже в Україні не багато видів бізнесу, які дозволять повертати 35% річних банку, і при цьому ще й отримувати прибуток. 3. збереження імовірності збільшення частки неробочих активів. У майбутньому простежуються такі негативні процеси: зниження дохідності та прибутковості банків; продовження стагнації сільського господарства та промисловості. Також не варто очікувати поновлення іпотечного кредитування цього року. Та невеликі зрушення будуть, але не значні.

Щодо депозитів - вже до середини поточного року здорові фінансові установи можуть почати помітне зниження ставок по внесках. Якщо в політиці буде все спокійно, то 2010 рік не буде важчим за попередній. До того ж деякі банки продемонстрували вміння адаптуватися і виживати. У сфері депозитів також спостерігалась негативна динаміка. Сукупні об'єми депозитів впали на 8,3%. При чому, найвища швидкість падіння була характерна для депозитів юридичних осіб (18%). Сума депозитів населення майже не змінилась. Частково таку ситуацію можна пояснити високими відсотковими ставками і відсутністю альтернативних джерел вкладення коштів. Оскільки рівень довіри до гривні був підірваний, відбулось зростання частки доларових депозитів (з до 53% серед фізичних осіб).

У 2009 році уряд може витратити на докапіталізацію 44 мільярди гривень. Отже, у перерахунку на душу населення, кожен українець повинен «скинутися» по 1 тисячі гривень, щоб допомогти банківській системі розплатитися за допущені нею помилки. Українська банківська система під тиском внутрішніх і зовнішніх факторів починає давати тріщини. Вслід за дрібними банками фінансова криза затягує середні і навіть великі фінансові установи України.

У такій ситуації чимало банків змушені звертатися за допомогою до уряду, можливості якого обмежені. Від того, як він розподілить ресурси між ними, буде залежати, з якими втратами вийде з кризи національна банківська система. Фінансова криза оголила ті фундаментальні дисбаланси банківської системи, які в умовах економічного підйому були не помітні, або ж просто ігнорувалися. Ситуація ускладнюється тим, що вони виявилися не тільки в розриві між зобов'язаннями і ресурсною базою банків, а й у валютних розбіжностях.

Зокрема, обсяг виданих позик українськими банками перевищує акумульовані кошти на депозитах у 2,24 рази, при цьому кредитів в американській валюті видано у 2,8 рази більше, ніж залучено валютних ресурсів на депозитах. Диспропорції між активами та пасивами банків виявляються у превалюванні короткострокових зобов'язань у структурі ресурсної бази та довгострокових кредитів у структурі активів. Зокрема, коефіцієнт співвідношення довгострокових депозитів і довгострокових кредитів, спрямованих в українську економіку, у жовтні 2008 року склав лише 0,35, тоді як 2004 року - 0,81.(рис.1)

Рис.1. Динаміка росту зовнішньої заборгованості банківського сектору

Ці розбіжності свідчать про те, що національні банки кредитували економіку швидше, ніж українці накопичували заощадження. В таких умовах розширення ресурсної бази можна було провести або за рахунок збільшення власного капіталу, або за рахунок кредитів.

Прихід в Україну іноземних банківських груп та наявність дешевих довгих грошей сприяли популяризації другого підходу. Тільки у 2007-2008 роках вітчизняні банки збільшили своє боргове навантаження у 2,8 рази, або на 25,3 мільярда доларів США. В умовах кредитного буму багато банків, захопившись зароблянням легких та швидких грошей, часто ігнорували наростаючі валютні та тимчасові розриви. Настільки поверхнєве ставлення до якості активів та структури пасивів спричинили проблеми з платоспроможністю багатьох фінансових установ. 2009 рік став одним з найважчих для вітчизняних банків. Своїм іноземним кредиторам їм довелося повернути близько 17 мільярдів доларів. Під тиском перерахованих факторів багато банків можуть не вижити без державної допомоги. На першому етапі розриви між зобов'язаннями та ресурсами банків, які виникли наприкінці 2008 року через масовий відтік депозитів, збільшення частки проблемних активів і необхідність погашати «більш дорогі» валютні позики, НБУ намагався подолати за допомогою рефінансування. Активне використання цього інструменту спричинило жваву політичну дискусію і було сприйняте доволі неоднозначно.

З одного боку, НБУ діяв відповідно до обставин. Багато банків, яким були надані кредити, обслуговують бюджетні і пенсійні платежі, тому їх падіння викликало б широке соціальне невдоволення. Крім того, Фонд гарантування вкладів не здатен покрити вимоги вкладників проблемних установ, тому Нацбанку було зручніше накачувати їх віртуальними грошима, ніж вирішувати проблему докапіталізації Фонду. З іншого боку,

ефективність інструменту рефінансування частково була знижена не зовсім зрозумілими діями регулятора.

По-перше, значну частину грошей отримали банки, які не мали гострих проблем з ліквідністю, про що свідчить різкий скачок курсу американської валюти. Обсяг рефінансування був більшим, ніж було потрібно для покриття поточних зобов'язань. Вільні кошти побічно пішли на валютний ринок, розхитуючи стабільність гривні. По-друге, значна частина позик спрямовувалася установам, від яких Нацбанку варто було б вимагати проведення докапіталізації за рахунок акціонерів. Звісно, регулятор формально не має інструментів для того, щоб схилити власників банків до додаткових вливань ліквідності у свої установи. Однак на практиці він дуже ефективно використовує механізми політики переконання. Доказ - обсяг ОВДП, викуплений комерційними банками. По-третє, надмірно велику частину грошей НБУ «роздав» банкам, функціональне призначення яких залишається непрозорим. Це, зокрема, установи, які мають маленьку частку депозитів у структурі пасивів, і очевидно, створені для виконання локальних завдань українських фінансово-промислових груп.

Загалом використання механізму рефінансування дозволило регулятору підтримувати відносну стабільність банківської системи. Однак цей інструмент ефективний тільки для подолання тимчасових розривів між активами та пасивами банків, зумовлених, наприклад, розбіжністю термінів надходжень від активів і виплат за зобов'язаннями. При цьому маєтеся на увазі, що ресурси банку покривають його зобов'язання. У ситуації ж, коли цей розрив стає структурним і хронічним, рефінансування не може вирішити ці проблеми, оскільки наповнення банків порожніми грошми - це прямий шлях до гіперінфляції.

В таких умовах слід бути готовим до використання більш радикальних методів підтримки банківської системи - від докапіталізації до повної націоналізації. Можливість участі держави у докапіталізації була законодавчо закріплена ще у жовтні

2008 року. Прийнятий тоді антикризовий закон впроваджував механізм докапіталізації українських банків за рахунок коштів міжнародних фінансових організацій, що й дозволило залучити кредит МВФ на суму 16,4 мільярда доларів. Відповідно до затвердженого механізму, держава в особі Мінфіну може брати участь у формуванні та збільшенні статутних капіталів банків шляхом придбання їхніх акцій в обмін на державні облігації або за рахунок коштів державного бюджету.

Законодавчі норми були деталізовані двома урядовими постановами. Так, на державну підтримку можуть розраховувати тільки банки, створені або перетворені у ВАТ, у яких введена тимчасова адміністрація або куратор. Варто зазначити, що держава готова увійти до складу акціонерів банку лише у випадку отримання контрольного пакету акцій. При цьому де-факто керівництво установою перейде до Мінфіну.

Рівень капіталізації української банківської системи відносно її зобов'язань дорівнює лише 14,6%. Джерелами її фінансування є відповідно: кошти фізичних осіб – 31,9% до зобов'язань; міжбанківські кредити і депозити фінансових установ – 21,3%; кошти вітчизняного корпоративного сектору – 16,4 до зобов'язань[12].

Влітку 2010 року відбулося певне пожвавлення на депозитному ринку, пов'язане з бажанням вкладників повернути свої заощадження до банків. Проте ситуація з кредитуванням, яке фактично не відновилося після кризи, спричинила небажання банків приймати депозити, які немає куди вкладати. Окрім того, банківські баланси містять заставне майно, яке, за різними оцінками, складає 10-15 млрд. грн. Цим майном активно цікавляться приватні структури Росії та Казахстану. Предметом зацікавленості є готові бізнесові проекти у сфері відпочинку, готельні комплекси, промислова інфраструктура[14].

Проведений експертами аналіз підтвердив передбачення, що тимчасові адміністрації не зможуть повернути довіру вкладників до банків і покращити їх фінансовий стан (табл.1).

Таблиця.1

Фінансові показники
проблемних банків на 01.01.2010

№ п/п	Назва банку	Всього зобов'язань	Боргові цінні папери	Інша заборгованість	Частка проблемних кредитів	Прибуток поточного року	Усього власний капітал
1	ВАТ КБ «Надра»	26 792 554	254	4 582 304	7,4%	-557 535	1 280 933
2	ВАТ «Фінанси і кредит»	15 839 688	-	518 411	4,6%	224	2 476 646
3	ТОВ «Укрпромбанк»	12 345 743	20 566	1 126 699	39,8%	-4 441 364	-2 515 597
4	ВАТ АБ «Укрзалбанк»	11 039 865	255 112	181 720	4,9%	4 162	1 456 011
5	ВАТ «РОДОВІД БАНК»	9 750 080	92 566	85 381	3,2%	1 529	1 237 712
6	АКБ «Київ»	4 053 980	-	-	13,0%	-382 009	207 999

Джерело: Розраховано авторами за [15].

Таким чином, виходячи із вищевикладеного, можемо зробити деякі узагальнені висновки: по-перше, створена банківська система України сьогодні не відповідає вимогам антикризового та інноваційно-інвестиційного розвитку національної економіки; по-друге, бездіяльність уряду та Національного банку України призводить до втрати довіри і власне банківської системи країни; по-третє, законотворчий процес у банківській сфері неадекватно відбиває процеси, які в ній відбуваються.

Банківську кризу можна розглядати як серйозні негаразди в банківській системі, що пов'язані зі скороченням депозитної бази;

збільшенням частки «поганих кредитів» (bad loans); упровадженням надзвичайних адміністративних заходів (банківські канікули, націоналізація банківської системи тощо); зниженням банківської ліквідності та прибутковості; банкрутством фінансово-кредитних організацій і масовим невиконанням ними своїх контрактних зобов'язань. Це, своєю чергою, свідчить про те, що економічну категорію «банківська криза» треба аналізувати комплексно, з огляду на її інституційну (специфічна система соціально-економічних відносин), організаційну (взаємодія окремих економічних організацій) та системно-управлінську (орієнтація і досягнення максимальної ефективності чи мінімізація витрат на антикризове управління) сутність. При цьому слід насамперед брати до уваги здатність банківської системи виконувати свої основні функції (кліринг та здійснення платежів; акумулювання і перерозподіл капіталу та грошових потоків; розміщення коштів; зниження невизначеності й контроль ризиків; вирішення агентських проблем, що виникають під час укладення фінансових контрактів), а отже, спроможність її суб'єктів відповідати за своїми зобов'язаннями [11].

Отже, банківську кризу можна визначити як глибоке розбалансування банківської системи, унаслідок чого вона виявляється неспроможною ефективно виконувати свої функції (утворення розрахункових засобів, тісно пов'язане з депозитними, розрахунковими, платіжними, кредитними, касовими та іншими операціями), що супроводжується виходом фінансових параметрів економічних процесів (витрати, прибутки, доходи тощо) за безпечові межі [7].

Банківські кризи, як і будь-які кризові явища, варто розглядати не як аномальне, а як закономірне явище в динаміці розвитку економічної системи в цілому. Про циклічний характер функціонування фінансово-кредитної сфери має об'єктивний характер, що підтверджується ретроспективним аналізом криз за останнє століття, і цілком відповідає основним положенням теорії

циклічного розвитку. Зазначимо, що, за оцінками експертів, людство зазнало близько двадцяти руйнівних фінансових криз від моменту їх історичної точки відліку (банківської кризи у Флоренції 1342 року). А фахівці з Міжнародного валютного фонду тільки за період 1970–2007 рр. ідентифікували 124 банківські кризи [6].

Можна виділити такі основні прояви та передумови фінансово-кредитної кризи: приховані (латентні) фінансові процеси, конфліктні елементи фінансово-кредитної сфери й окремих фінансових ринків; актуалізація процесу діагностики причин фінансового конфлікту; розробка і реалізація заходів щодо відновлення рівноваги у фінансово-кредитній сфері; селекція ефективних власників за критерієм якості управління фінансовими ризиками їх економічної діяльності; відновлення адекватності фінансово-кредитних відносин у відтворювальному процесі рівню технологічного виробництва; оновлення фінансово-кредитних, соціально-економічних умов і методів управління фінансово-кредитною діяльністю; інтернаціоналізація банківського капіталу та глобалізація фінансів; стрімке зростання сектору фінансових послуг і збільшення їх маси порівняно з реальним сектором економіки; безконтрольне зростання обсягів іпотечного кредитування (без належної оцінки ризикованості) та масова сек'юритизація наданих кредитів; підвищення міжнародної мобільності банківського капіталу; дерегуляція глобальних фінансових ринків, а також відсутність ефективної глобальної координації у системі контролю і нагляду за банківською діяльністю; наявність диспропорцій та протиріч між виробничими і споживчими ринками, а також між розвинутими країнами і країнами, що розвиваються; посилення глобальної інфляції; завершення чергового науково-технічного циклу; значна доларизація світової економіки [14].

Дії влади з подолання кризи

Перманентні конфлікти та відсутність взаєморозуміння між Національним банком і Кабінетом міністрів послаблюють ефективність антикризової політики України, що стало однією з ключових причин надто глибокого падіння обсягу валового внутрішнього продукту в поточному році та наростання низки негативних економічних тенденцій, які ще проявляться в майбутньому. Вузьке розуміння Нацбанком своїх функціональних завдань зводить його пріоритети до утримання поточної курсової стабільності і здійснення антиінфляційних заходів та, по суті, виключає НБУ з числа виконавців системних антикризових заходів. Проте неможливість досягти орієнтирів макроекономічної стабілізації без розв'язання більш широких макроекономічних проблем, які склали підґрунтя кризи в Україні, вже стала очевидною. Отже, якщо координації зусиль НБУ та уряду і надалі не буде досягнуто, подолання кризи в Україні, як мінімум, затягнеться.

Конфлікт підходів як фактор посилення кризи в Україні.

До середини 2008 року за багатьма кількісними та якісними характеристиками українська економіка не поступалася не лише країнам пострадянського простору, а й своїм західним сусідам - новим членам ЄС. Звичайно, як і кожній перехідній економіці, їй були притаманні певні структурні дисбаланси, як-от - домінування низько технологічних галузей у структурі промисловості, висока частка експорту, надмірна залежність від світової кон'юнктури на сировинних ринках. Водночас Україна демонструвала найвищу динаміку зростання ВВП на теренах СНД і Центральної та Східної Європи, що також позначилося і на якісних структурних змінах. У 2006 - 2008 роках випереджаючими темпами зростали обсяги виробництва в автомобіле-, судно-, літако- та вагонобудуванні, розширювався сектор послуг, у 2006-2007 роках активно

розвивалося будівництво. В Україну прийшли потужні світові фінансові структури. Це засвідчувало загальну стійку позитивну динаміку інвестиційного клімату в країні, що відобразилося й на позитивній динаміці інвестиційних процесів.

У цьому контексті твердження про те, що національна економіка апріорі була найменш стійкою до кризових явищ з-поміж економік інших країн регіону, яке досить часто обстоюється в експертному та політичному середовищі, не є таким однозначним. Відтак, українській економіці, крім структурних деформацій, притаманна певна вада, якої немає в інших країнах і яка стала чинником кризових явищ. Таким джерелом економічних проблем України і причиною зниження темпів економічного розвитку є фрагментарність, відомча неузгодженість і суперечливість державної фінансово-економічної політики.

Звернувшись до досвіду окремих країн, побачимо, що практично в кожній з них криза консолідувала політичні еліти, державні органи влади, які виробили єдину спільну антикризову стратегію. В Україні конфлікт позицій і стратегій спостерігається не лише між гілками влади, а й усередині цих гілок. Це, зокрема, поляризований парламент, виконавча вертикаль, пронизана конфліктами між органами виконавчої влади (місцевими державними адміністраціями та ін.), які фактично не визнають контрольних повноважень уряду. Уряд, котрий, як впливає з його функціональних завдань і повноважень, є головним суб'єктом реалізації антикризової політики, в результаті стає ізольованим від потужних потенційних важелів антикризового впливу, що різко знижує ефективність антикризових заходів. Варто зазначити, що кожна зі сторін пропонує чимало конструктивних ідей щодо подолання кризових явищ, проте через концептуальні розбіжності в поглядах на ситуацію в країні та тактику і стратегію антикризової політики ефективність їх реалізації значно знижена. При цьому, якщо розбіжності стосуються певних локальних питань, таких як приватизація,

аспекти регуляторної політики та ін., негативні наслідки обмежуються втратою відповідних можливостей і не провокують нових негативних тенденцій. Та якщо ключові суб'єкти державної економічної політики проводять різні вектори на рівнях бюджетно-податкової (фіскальної) та грошово-кредитної (монетарної) стратегій, збитки економіки вимірюються не лише втраченою вигодою, а й поточними прямими втратами в різних проявах.

Дві зазначені складові єдиної економічної стратегії держави, головною метою якої є стійкий довгостроковий економічний розвиток, мають бути спрямовані на досягнення єдиного результату і підпорядковані спільній меті. Якщо для інструментів фіскальної політики, які належать до арсеналу уряду, характерним є досить значний часовий лаг (до одного року), то монетарні інструменти, що є прерогативою НБУ, більш гнучкі й дають змогу оперативно вирішувати поставлені економічні завдання. Це зумовлює принципову важливість того, аби політика уряду та діяльність Національного банку були не лише паралельними, а й взаємно доповнюваними компонентами єдиної антикризової економічної стратегії.

На практиці досить складно звести дві окремі складові в єдину лінію. Фіскальна та монетарна політики мають різні методологічні підходи, цілі, принципи побудови, інструменти реагування на одні й ті самі події. Невдале поєднання підходів може порушити макроекономічну стабільність і погіршити умови для економічного розвитку. Саме неузгодженість і суперечності між НБУ та Кабінетом міністрів у питаннях економічної політики стали однією з основних причин відсутності досі в Україні єдиної антикризової стратегії. Якщо в умовах економічного зростання конфлікт підходів не був надто шкідливим для економіки, то фінансово-економічна криза оголила цілий комплекс проблем відносин між урядом і НБУ. Сьогодні стало очевидним, що без вироблення та інституціалізації механізмів координації політики між цими двома органами швидке відновлення економіки буде істотно ускладнене. Історія

взаємовідносин: шлях до незалежності Нацбанку. Взаємовідносини між урядом і Національним банком України вже мають досить тривалу історію. При цьому період, який почався з 1996 року, коли нова Конституція України визначила становище НБУ в системі координат державної влади, і тривав до 2004 року, визнається більшістю фахівців як період максимальної незалежності Національного банку. Закріплення за НБУ такого «недоторканного» статусу має конкретні історичні корені, які виходять із періоду 1992-1995 років, коли головний банк країни змусили фінансувати дефіцит бюджету, який на той час перевищував 10% ВВП.

Тісну інтеграцію виконавчої та монетарної гілок влади зумовлювало законодавче поле того часу. Зокрема, статут Національного банку України, затверджений постановою Президії Верховної Ради України від 7 жовтня 1991 року, визначав, що НБУ «організує і здійснює разом з Міністерством фінансів України касове виконання державного бюджету республіки», а також забезпечує «спрямування кредитних ресурсів в пріоритетні галузі економіки...» Вливання емісійних грошей в економіку через бюджетну систему та прямі кредити Національного банку призвели до гіперінфляції, пік якої припав на 1993 рік. Тогочасний уряд навіть намагався диктувати НБУ курс національної валюти до американського долара, наслідком чого став масовий відплив валюти з країни через зобов'язання експортерів продавати валюту за курсом, нижчим від ринкового.

Причиною наростання кризових явищ у монетарній сфері на початку 90-х років чомусь було визнано саме факт організаційного підпорядкування НБУ уряду. Проте чи здійснював би регулятор кардинально іншу політику, навіть якби був відокремлений від усіх органів влади? В умовах гострого дефіциту бюджету, різкого падіння економіки, зростання безробіття та передчуття наближення економічної та соціальної катастрофи Нацбанк навряд чи зміг би

довести пріоритет збереження монетарної стабільності над емісією коштів для покриття бюджетного розриву.

Починаючи з 1995 року НБУ, залишаючись офіційно залежним від уряду, посилив вимоги до учасників фінансового ринку, припинив пряме емісійне кредитування уряду та економіки, зменшив темпи зростання грошових агрегатів, що сприяло зниженню темпів інфляції та стабілізації ситуації в економіці. Саме завдяки узгодженості дій уряду та Нацбанку, коли жорстка фіскальна політика доповнювалася коректними заходами монетарної політики, були створені умови для відновлення економіки. Намагаючись удосконалити статус НБУ, український політикум надав певну автономію діям регулятора, яка була зафіксована Конституцією 1996 року. Проте його незалежність не була абсолютною. Де-факто він став повністю підпорядкованим президенту України, хоча де-юре значний вплив на нього здійснювала і Верховна Рада. Втім, навіть за наявності єдиного центру розробки та реалізації стратегії взаємовідносини КМУ і НБУ не були досконалими, адже не вистачало інституційного закріплення співпраці уряду та Національного банку, формування чітких механізмів постійної координації дій задля підтримання макроекономічної стабільності. Одним із варіантів розв'язання цієї проблеми могла стати практика формування уряду разом із визначенням кандидатури на посаду голови правління НБУ парламентською коаліцією. Тоді коаліція була б відповідальною за реалізацію єдиної економічної стратегії її представниками в усіх органах влади. Тобто парламент став би центром прийняття ключових економічних рішень. Але досі цього не сталося.

Формат взаємовідносин Кабміну і НБУ значно змінився після конституційної реформи 2004 року, яка фактично відокремила президента від виконавчої влади, проте залишила за ним значні кадрові повноваження. Наразі саме президент здійснює домінуючий вплив на призначення голови правління НБУ, і, як продемонстрував досвід останнього часу, ні уряд, ні навіть

Верховна Рада не мають впливу на цей процес. НБУ виявився «герметично» відокремленим від уряду і проводить свою грошово-кредитну лінію без поточного узгодження з курсом бюджетно-податкової політики.

Врахування Національним банком становища у фіскальній сфері набуває переважно рефлексивного характеру: регулятор оцінює інфляційні ризики та приймає відповідні рішення щодо пом'якшення чи посилення жорсткості монетарної політики. Показовим у цьому сенсі є приклад неузгоджених дій щодо подолання інфляційних тенденцій зими – весни 2008 року. З метою послаблення інфляційної динаміки урядом здійснювалася політика обмеженого витрачання бюджетних надходжень. Дії НБУ щодо стримування банківського кредитування і гальмування темпів грошової пропозиції призвели до поточної демонетизації економіки, закладаючи підґрунтя накопичення суперечностей, які проявилися вже восени 2008 року під впливом світової валютно-фінансової кризи.

Нечасті випадки спільних дій уряду та НБУ слід віднести швидше до вимушеної співпраці, аніж до стратегічно спрямованої координації зусиль. Зокрема, офіційна ревальвація гривні в 2005-му та 2008 році може розглядатися як допомога уряду в боротьбі з інфляційними процесами. Проте обидва рази ревальвація була фактичною реакцією регулятора на посилення дефіцитності гривні, викликане поєднанням обмежувальних щодо грошової пропозиції дій уряду і Нацбанку.

Активна купівля Нацбанком ОВДП у поточному році також є прикладом вимушеної співпраці, оскільки дає змогу уряду фінансувати програму рекапіталізації проблемних фінансових установ, критично важливу для відновлення стабільності вітчизняної банківської системи. Перейти від епізодичної до цілеспрямованої співпраці між НБУ та КМУ заважає практична відсутність легітимізованих інструментів комунікації. Ці два органи влади взаємодіють лише при формуванні Основних засад грошово-

кредитної політики та Основних напрямків бюджетно-податкової політики на наступний рік. При цьому співпраця зводиться до взаємного повідомлення про очікувані показники розвитку. Міністерство економіки України надає прогноз основних макроекономічних показників Міністерству фінансів та Національному банку для розробки ними своїх прогнозних і програмних документів; далі НБУ на їх основі розробляє Основні засади грошово-кредитної політики, на базі яких уряд формує проект бюджету.

Така система формального обміну інформацією на практиці часто призводить до виникнення суперечок щодо того, який орган повинен першим надавати прогноз показників. У поточному році НБУ відмовився подавати до уряду Основні засади грошово-кредитної політики на наступний рік, через що Кабміну не вдалося вчасно подати бюджетну резолюцію. Навіть в умовах кризи та попри підписаний Меморандум про економічну та фінансову політику, Кабміну і НБУ не вдається визначити спільні пріоритети та напрямки діяльності. Законодавчо, за регулятором закріплена функція збереження стабільності національної валюти, проте що саме вкладається в це поняття, не деталізовано. Через це Національний банк, схоже, сам не може розібратися, що є пріоритетом його діяльності. У 1995-2000 роках ключовим завданням було стримування зростання грошових агрегатів, що, очевидно, мало на меті стримування інфляційних процесів. У 2000-2004 роках НБУ зосередився на підтримці стабільності курсу гривні до американського долара. Згодом, у 2005-му, він знову повернувся до такого пріоритетного орієнтиру грошово-кредитної політики, як індекс споживчих цін, проте використовував уже зовсім інші інструменти, ніж у другій половині 90-х. З початком кризи Нацбанк вкотре переглянув свої пріоритети. Намагаючись підтримати слабкі банки, а також установи, які були спустошені їхніми акціонерами, він фактично відмовився від підтримки стабільного курсу гривні. Додаткові обмеження на можливі операції на ринку з метою

підтримання курсової стабільності вніс Меморандум з МВФ, згідно з яким НБУ взяв на себе зобов'язання підтримувати золотовалютні резерви в межах цільових орієнтирів. Диверсифікація пріоритетів призвела до того, що регулятор не досяг ефективності за жодним з них: у 2008-2009 роках гривня девальвувала більш як на 60%, інфляція тримається вище 15% у річному вимірі, збитки банківської системи за перші сім місяців 2009 року вже сягнули 17 млрд. грн., а майже 20 фінансових установ визнали себе неплатоспроможними.

Непередбачувана курсова динаміка періоду розгортання кризових явищ в економіці України завдала тяжкого удару по національній економіці, значно утруднила реалізацію антикризових заходів урядом України.

Функціональна непристосованість до врахування системних наслідків власної політики час від часу призводить до непослідовності Нацбанку у протидії наростанню істотних макроекономічних ризиків. Зокрема, ще в 2005 році парламент і уряд рекомендували НБУ заборонити кредитування суб'єктів господарської діяльності та населення в іноземній валюті, якщо ті не мали надійних джерел валютної виручки. Проте, усвідомлюючи, що припинення зовнішніх запозичень потребуватиме істотного пом'якшення становища на внутрішньому кредитному ринку, що містить інфляційні ризики, Нацбанк не пішов на такий крок, у результаті чого в економіці сформувався значний валютний дисбаланс, який «вибухнув» у період економічної кризи.

Значна проблема антикризової політики в умовах відсутності координації полягає в тому, що негативні наслідки у макроекономічній сфері, які уряд досить часто сприймає як помірну ціну досягнення інших пріоритетів, а тому не потребує їх подолання, спонукають НБУ до дій, спрямованих на корекцію макроекономічних наслідків урядової політики. «Класичним» прикладом таких «ціннісних розходжень», пов'язаних із різними методологічними підходами, є ставлення до дефіциту бюджету.

Уряд виходить з допустимості та неминучості дефіцитного фінансування бюджету в умовах кризи, тому потребує активної позиції НБУ на ринку ОВДП. Проте Нацбанк, розглядаючи дефіцит як ключовий інфляційний ризик, здійснює синхронну антиінфляційну політику, зв'язуючи ліквідність і гальмуючи тим самим економічну активність. Виникає «вибухонебезпечна» фіскально-монетарна «суміш», за якої уряд напружує зусилля для належного фінансування бюджетних видатків як рушія внутрішнього попиту, а стерилізаційні операції Нацбанку обмежують спроможність пропозиції реагувати на виклики з боку попиту. На додачу до неадекватної монетарної політики, навколо Нацбанку регулярно спалахують скандали, пов'язані з непрозорим розподілом рефінансування, селективним продажем валюти за пільговим курсом, підозрами у причетності до валютних спекуляцій тощо. Складається враження, що працівники Національного банку останнім часом плутають поняття незалежності в питаннях монетарної політики та незалежності від будь-якої відповідальності за свої дії. Це дискредитує не лише регулятора як незалежну фінансову інституцію, а й банківську систему України загалом. Формуються стійкі ризики, які перешкоджають дієвості антикризових дій уряду, зумовлюють затягування кризових тенденцій в економіці України. Загалом теза про необхідність надання центральному банку максимальної свободи дій, реалізована та активно обстоювана в Україні, не є однозначною. Традиційно прихильники незалежності регулятора наводять кілька аргументів на користь свого підходу:

1. Передусім вони бояться безконтрольної емісії, до якої може змусити регулятора уряд, якщо відчуватиме гострий дефіцит ресурсів. Спрацьовує «історична пам'ять» про гіркий досвід початку 90-х років. Проте, як уже зазначалося, механістично переносити реалії початку 90-х на сьогодення навряд чи коректно. За 15 років, що минули, в економіці України сформувалися фінансові механізми та чинники відкритості економіки, які

практично виключають можливість неконтрольованої емісії в масштабах, що загрожують гіперінфляцією. Між тим виважене застосування емісійних важелів і перехід від абсолютизації антиінфляційних орієнтирів до раціонального балансування між ризиками інфляції та економічної депресії могли б стати вирішальними складовими антикризової стратегії України. Це потребує істотного розширення кола пріоритетів, які беруться до уваги Нацбанком при виробленні монетарної політики. Носієм таких пріоритетів є за нинішніх умов уряд.

2. Враховуючи, що уряди в Україні в середньому змінюються щороку, прибічники незалежності Нацбанку твердять, що підпорядкування НБУ уряду означатиме автоматичний перегляд монетарної політики після кожної ротації Кабміну. Проте, як продемонстрував досвід кризового періоду, Нацбанк виявився неспроможним здійснювати послідовну монетарну політику і в своєму теперішньому статусі. Узгоджені дії монетарної та фіскальної влади, навпаки, створюють сприятливе підґрунтя для послаблення монетарно-фіскальних шоків, що дасть можливість зробити монетарну політику більш передбачуваною та послідовною.

3. Значні ризики за нинішніх умов вбачаються у можливому розширенні впливу уряду на процес управління золотовалютними резервами країни та витрачання їх на потреби поточного фінансування бюджетних видатків. Однак і такий ризик є надуманим. Золотовалютні резерви країни є дуже важливим показником для формування міжнародних рейтингів країни. Останні ж, у свою чергу, диктують вартість зовнішніх запозичень, доступних для уряду. Відтак, ризиковані маніпуляції з резервами де-факто означатимуть фінансове самогубство уряду, отже, фактично, виключені. «На сторожі» резервів стоїть і низка міжнародних зобов'язань країни.

Проте й монополізація розпорядження резервами, які є загальнонаціональним активом, з боку Національного банку навряд

чи продуктивна. Бажання НБУ мінімізувати ризик, вкладаючи кошти в казначейські облігації США, є зрозумілим, але в підсумку виходить, що зароблені українським народом ресурси спрямовуються на фінансування економіки чужої країни. Вочевидь питання ефективності розпорядження резервами країни та пошуку привабливіших активів залишається відкритим. Отже, хоча істотність ризиків, пов'язаних з можливим підпорядкуванням НБУ уряду, не викликає сумнівів, їхня критичність видається вельми перебільшеною. Альтернативою є збереження status quo, за якого незалежність сприймається Нацбанком як самоціль, повне відокремлення від політики решти державних органів та імунітет від будь-якого втручання в його діяльність. Як показано вище, таке становище несе не менші ризики, а в умовах фінансово-економічної кризи та завдань після кризового відновлення взагалі неприпустимо позбавляти антикризову політику такого важливого важеля, як монетарна політика. Налагодження скоординованої співпраці уряду та НБУ з визначенням взаємних зобов'язань дало б змогу розблокувати низку потенційно потужних інструментів економічної політики держави, серед яких головними є:

- планування коливань ліквідності, пов'язаних зі здійсненням бюджетних видатків. Це дасть можливість різко звузити підґрунтя для курсових спекуляцій, а також мінімізувати потребу в монетарних обмеженнях для підстрахування від раптових фіскальних «викидів» на грошовий ринок;
- формування системи надання «довгих» кредитів під урядові гарантії із відповідними змінами регуляторних вимог НБУ. Спільними зусиллями уряду та Нацбанку мала б бути створена спеціалізована фінансово-кредитна установа для бюджетного та кредитного фінансування розвитку.

Зазначимо, що у світовій практиці існує чимало прикладів тісної взаємодії уряду та центрального банку. Останній може самостійно розробляти та реалізовувати грошово-кредитну політику, може мати операційну незалежність при встановленні

цілей грошово-кредитної політики урядом, а може взагалі бути ланкою єдиного державного фінансово-кредитного механізму. Такий рівень незалежності, який має український центральний банк, притаманний дуже обмеженій кількості цивілізованих країн. Передусім це США, Німеччина та Швейцарія. Щодо США незалежність центрального банку (ФРС) зумовлена тим, що він не тільки регулює монетарні відносини в межах країни, а й фактично визначає ключові світові тенденції. Аналогічну функцію, але в регіональному масштабі, виконував центробанк ФРН. До запровадження в обіг євро міжнародною грошовою одиницею в Європі виступала саме німецька марка, що зобов'язувало банк здійснювати політику з урахуванням загальноєвропейських інтересів, а тому він був максимально віддалений від уряду. Унікальність швейцарської моделі полягає в тому, що банківський бізнес у цій країні домінуючий, а центральний банк у системі виконує роль «уряду для банків» і тому відокремлений від «уряду для економіки».

Проте навіть у згаданих країнах центральні банки не мають абсолютної свободи. ФРС підзвітна Конгресу США, а її голова регулярно звітує про стан справ, завдання та пріоритети монетарної політики. Голови німецького та швейцарського центробанків призначаються урядами цих країн, а цілі діяльності та пріоритетні напрями чітко виписано на законодавчому рівні. У більшості інших країн вплив на центробанк має той орган державної влади, який реалізовує і фінансову політику. Зокрема, в Австрії, Великобританії, Данії, Росії, Франції, Японії голови та члени правління банків або призначаються безпосередньо урядом, або затверджуються парламентом за поданням уряду. Крім того, в таких країнах як Франція, Італія та Росія голови центральних банків можуть бути звільнені достроково, хоча така практика і не є загальнопоширеною.

Очевидно, що призначення главою регулятора кандидата, запропонованого урядом, уже частково згладжує потенційні

конфлікти між двома органами. Проте, крім цього, законодавство значної кількості країн також передбачає можливість втручання уряду в діяльність центрального банку.

Таким чином, в економічно розвинених країнах, як правило, існують формальні механізми, які дають змогу узгоджувати монетарну та фіскальну політики. Тим самим надається можливість розробляти і реалізовувати економічну стратегію саме тій гілці влади, яка в кінцевому підсумку нестиме відповідальність за її результативність. В Україні ж НБУ, як було зазначено, проводить власну стратегію, але її невдачі часто відносить до прорахунків урядової політики. В Україні, де всю відповідальність за економічний стан у державі покладено на уряд, Кабмін принаймні має отримати право володіти усіма доступними інструментами здійснення повноцінної власної стратегії економічного розвитку. Ймовірні ризики, які супроводжують процес посилення впливу уряду на центральний банк, можна усунути завдяки запровадженню на законодавчому рівні низки рамкових умов такої співпраці, а також удосконалення механізмів контролю над діяльністю НБУ з боку ради НБУ. Досить поширеною практикою є обмеження цільових напрямків, щодо яких можливе дефіцитне бюджетне фінансування, а також встановлення жорсткого зв'язку між дефіцитом бюджету та капітальними видатками бюджету.

Водночас посилення впливу уряду на НБУ дасть змогу синхронізувати економічну стратегію держави та підвищити ефективність її реалізації. У разі ж прорахунків чітко буде ідентифікований суб'єкт відповідальності. Незалежність центрального банку не повинна бути самоціллю. Наближення його до виконавчої влади, за паралельного запровадження законодавчих інструментів протистояння політичному тиску, який може чинитися з метою досягнення короткострокових позитивних ефектів ціною відмови від довгострокових завдань цінової стабільності, видається більш ефективним, аніж повна ізоляваність НБУ від економічної політики уряду. Цей факт варто

врахувати при реформуванні політичної системи, проекти якого мають більшість політичних сил.

Якщо зусилля всіх владних структур будуть спрямовуватися на досягнення єдиної мети, а монетарна і фінансова стратегії будуть скоординовані та взаємоузгоджені, подолання економічної кризи потребуватиме менше часу, ресурсів і зусиль. Функціонування української банківської системи наразі не має наукового підґрунтя. Інакше вона була б ефективним інструментом реалізації економічних програм, а громадяни України – захищеними від банкрутства. Із інструментів безпеки банки перетворилися у центри соціального напруження і психологічної перевірки на витримку українських вкладників. Таким чином було підтверджено висновок, що наші банки не мають нічого спільного із цивілізованими фінансовими інституціями, які покликані забезпечити стабільний розвиток економіки. Нині найбільш гострою і загрозливою проблемою для України є криза влади та відповідальності. Не буває слаборозвинутих економік, а є непрофесійна, непатріотично налаштована, безвідповідальна влада. Тотальна безвідповідальність на найвищих щаблях владного олімпу дезорганізує усі інші сфери й сегменти економічного організму, підриває систему місцевого самоврядування. За такої ситуації в Україні практично неможливо адекватно реагувати на виклики і загрози, викликані світовою фінансовою кризою. Наразі очевидно, що заради спасіння нашої державності вкрай необхідна єдність політичних сил на рівні Парламенту країни, скоординовані сигнали для суспільства і національного господарства від Глави держави та Кабінету Міністрів [4].

Найслабшою ланкою в регуляторній системі країни є фінансовий блок – НБУ і Міністерство фінансів України. Від професійності та рівня макроекономічного мислення і навіть моральності очільників цих установ великою мірою залежить здатність України системно та ефективно протидіяти фінансово-економічній кризі, друга, більш потужна хвиля якої може завдати

удару економічній незалежності нашої держави. Слід бути відвертими і визнати, що Україна дедалі більше наближається до повного паралічу банківської системи, страхового ринку, втрати елементарної купівельної спроможності населення. Ці явища є загрозливими ознаками загальноекономічного дефолту [12].

Відповідно чинна влада, і насамперед Верховна Рада України, має виявити причини й наслідки подібних дій. Адже від скрупульозної та об'єктивної оцінки ситуації, що склалася із використанням золотовалютних резервів України, значною мірою залежить національна безпека нашої держави в умовах кризи, яка наростає. Ми маємо усвідомити підтверджену цивілізаційним досвідом закономірність: для економік тих країн, які вирішують складні соціально-економічні та еколого-техногенні проблеми, дефіцит бюджету є абсолютною необхідністю. Навіть у досить сприятливі періоди успішні економіки країн ЄС і США постійно використовували такий фінансовий інструмент, як дефіцит бюджету. Ті сили, що відстоюють бездефіцитну бюджетну політику в нинішніх українських умовах, фактично паралізують найменші можливості для підтримки реальної економіки, надаючи особливі преференції іноземному спекулятивному капіталу [12].

Ідеологія «бюджетного профіциту» в часи уже запущеної кризи матиме вельми негативні наслідки, неминуче й надмірно ускладнить соціально-економічну ситуацію в країні. Якщо і далі провадити політику заморожування кредитів та стримування доходів громадян, то криза буде поглиблюватися, а вихід із неї – гальмуватися. Фіктивна ж наявність бюджетного профіциту – це не менше зло, ніж планування реальних витрат під непевні доходи. В окремі періоди в деяких країнах дефіцит бюджету становив від 20 до 40 відсотків. Уряди цих країн (зокрема США в часи «великої депресії») усвідомлювали, що штучним і непомірним зменшенням витрат соціального характеру неможливо збільшити прибуткову частину бюджету [12]. Отже, доходимо висновку: дефіцитність бюджету в розумних межах – не недолік, а інструмент розумного

господарювання, але за умови, якщо Верховна Рада законодавчо змінить підходи щодо його покриття. Бюджетний дефіцит допустимий і, що парадоксально, вигідний високопрофесійній та патріотично налаштованій владі. Державні заходи щодо запобігання масовому банкрутству комерційних банків повинні враховувати поточні кризові умови функціонування фінансової системи в цілому, а саме:

- обмежені можливості рефінансування зовнішніх кредитів та відсутність попиту зовнішніх інвесторів на акції українських банків
- стійкий дефіцит платіжного балансу України;
- обмежені можливості використання золотовалютних резервів НБУ внаслідок обмежень, накладених МВФ, та фінансових проблем зарубіжних фінансових установ, на рахунках яких ці резерви розміщені;
- високий курс долара та євро, в якому деномінована більшість зовнішніх кредитів українських банків, по відношенню до національної валюти;
- розбалансованість державного бюджету;
- падіння довіри населення до банківської системи;
- внутрішні ризики «проблемних» банків, спричинені масовим відтоком депозитів, розміщених у цих банках вітчизняними вкладниками;
- недосконала система ризик-менеджменту «проблемних» банків та низька інформативність їхньої фінансової звітності;
- можливість недобросовісної поведінки власників «проблемних» банків, які бажають зафіксувати власну поточну фінансову позицію та вийти з бізнесу за мінімальних втрат.

Виходячи з цього, можна сформулювати наступні рекомендації стосовно державних заходів щодо розв'язання питання «проблемних» банків:

1. Зміна підходів до рекапіталізації. Уряду України рекомендується встановити чіткі та прозорі критерії входження

держави як власника до капіталу «проблемних» банків. Основним критерієм такого входження пропонується визначити нульовий або від'ємний капітал банку. Оскільки основними носіями бізнес-ризиків повинні бути власники банку, рекапіталізація з боку держави є доцільною лише в тому разі, коли власники витратили увесь капітал, який вони вклали у свій бізнес. Це дасть змогу оптимізувати витрати держави, оскільки банк, що має додатній капітал, потенційно спроможний розраховуватися зі своїми кредиторами. Крім того, Уряду України рекомендується розробити модель оцінки власної частки у капіталі банку при здійсненні рекапіталізації. В разі, якщо рекапіталізації підлягають лише банки з нульовим або від'ємним капіталом, оцінка їхньої вартості на основі капіталу втрачає економічний сенс. На нашу думку, така оцінка має враховувати сукупність ключових параметрів бізнесу банку, зокрема ринкова частка, розгалуженість мережі філій та відділень, частка проблемних кредитів, фінансові результати за останні п'ять років, асортимент послуг, вартість капіталу, визначена за допомогою методики WACC (Weighted Average Cost of Capital – середньозважена вартість капіталу) тощо.

2. Вдосконалення державних заходів щодо повернення грошей вкладникам «проблемних» банків. Уряду України пропонується здійснювати компенсації вкладникам «проблемних» банків не опосередковано, шляхом рекапіталізації останніх, а напряду, через спеціально створену і контрольовану державою установу, яку б централізовано акумулювала державне фінансування та розподіляла його серед вкладників за прозорою методикою. При визначенні реципієнта та розміру компенсації мають враховуватись наступні параметри: розмір вкладу, фінансове становище вкладника, термін його депозиту, ризик, який брав на себе вкладник, розміщуючи свої кошти в банку (визначений з урахуванням відсоткової ставки на депозит) тощо.

3. Оптимізація валютної політики. Національному банку України. Національному банку України рекомендується

здійснювати управління валютним курсом з урахуванням обсягів та строків виплати комерційними банками України зовнішніх боргів. Незважаючи на те, що у довго- та середньостроковій перспективі управління валютним курсом має здійснюватись передусім з урахуванням макроекономічних показників економічного розвитку та тренду зміни попиту і пропозиції на іноземну валюту на внутрішньому фінансовому ринку, оперативне управління валютним курсом за умов ризиків зовнішніх дефолтів окремих комерційних банків має враховувати необхідність оптимізації вартості виплат за зовнішнім боргом, які має бути здійснені даними фінансовими установами. Так, наприклад, у вересні 2009 року очікується велика серія виплат українських позичальників за зовнішніми боргами. Національному банку України рекомендується розглянути можливість зниження курсу долара та євро по відношенню до національної валюти з метою мінімізації ризиків, пов'язаних з такими виплатами. Для забезпечення поступового зниження курсу вищезазначених валют Національному банку України рекомендується вже з початку липня починати здійснювати валютні інтервенції та плавно збільшувати кількість іноземної валюти, яка обертається на фінансовому ринку країни.

4. Оптимізація монетарної політики. Подолання кризових явищ, пов'язаних з погашенням «проблемними» банками зовнішніх кредитів потребує переорієнтації монетарної політики. Зниження ризику технічних дефолтів таких банків у великій мірі залежить від підтримки, яку їм може надати внутрішній ринок. Перебіг кризи в Україні яскраво продемонстрував, що залучення депозитів на внутрішньому ринку у короткостроковій перспективі в умовах тотального падіння довіри населення до банківської системи можливе лише шляхом проведення політики «дорогих грошей». При здійсненні економічного вибору між вкладенням вільних коштів до комерційних банків та утриманням цих коштів поза банківським обігом економічні агенти враховують зменшення

вартості цих коштів з часом. Забезпечення Національним банком України високих процентних ставок підвищує привабливість депозитів для потенційних вкладників. Крім того, така політика чинить тиск на інфляцію, приводячи її до економічно оптимального рівня. В цих умовах створюється додатковий тиск на обсяг інвестицій, які здійснюються підприємствами, проте падіння сукупного внутрішнього попиту та, відповідно, виробництва дозволяє більшості підприємств у короткостроковій перспективі нарощувати виробництво на базі наявних основних фондів, не здійснюючи великих капітальних вкладень. Втім, при досягненні докризового рівня виробництва, політика «дорогих грошей» пригнічуватиме ріст ВВП і має бути скоригована з урахуванням збільшення потреб підприємств у дешевих кредитах.

5. Зміна підходів до рефінансування «проблемних» банків. Значні обсяги виплат за зовнішніми кредитами українських банків зумовлюють необхідність розробки короткострокової тактики рефінансування, яке надається Національним банком України. Так, рефінансування має стати цільовим та надаватися в основному під погашення зовнішніх боргів. Виплати за внутрішніми депозитами вкладникам «проблемних» банків рекомендується здійснювати відповідно до схеми, описаної у п.1. Крім того, рефінансування пропонується здійснювати у гривнях задля уникнення спекуляцій з боку «проблемних» банків на різниці між валютним курсом, за яким надається рефінансування, та ринковим валютним курсом. Крім того, це дасть можливість Національному банку України отримувати виплати за наданим рефінансуванням відповідно до умов ринку, без преференцій окремим банкам, які його отримали.

6. Посилення контролю за діяльністю тимчасових адміністраторів. Національному банку України рекомендується посилити відповідальність тимчасових адміністраторів за результати власної роботи. Це знизить ризик недобросовісної поведінки таких посадовців в тому випадку, якщо вони є інсайдерами по відношенню до банку, оперативне управління яким

вони здійснюють. Крім того, пропонується запровадити прозору процедуру визначення тимчасових адміністраторів з метою недопущення призначення на цю посаду осіб, які мають ділові або інші стосунки з власниками банки і можуть бути запідозрені у сприянні останнім у виведенні їх капіталу з банку, переведенню коштів банку в офшорні зони тощо. Рекомендується запровадити рамкову схему, за якою тимчасові адміністратори мають формувати пріоритетність виплат за внутрішніми та зовнішніми боргами і здійснювати моніторинг дотримання останніми даної схеми.

7. Покращення якості фінансової звітності комерційних банків та розкриття іншої суттєвої інформації. Національному банку України рекомендується вжити заходів для забезпечення більшої прозорості звітності банків, передусім тих, які є «проблемними» та фінансова звітність яких не підтверджена міжнародною аудиторською фірмою з солідною репутацією. Крім того, Національному банку України рекомендується вжити жорстких заходів для спонукання «проблемних» банків до розкриття правдивої інформації про своїх кінцевих власників. Верховній Раді України рекомендується розглянути можливість внесення змін до законодавства, які б зобов'язували комерційні банки надавати таку інформацію.

8. Покращення якості кредитного портфелю банків та підвищення довіри до банківської системи у середньо - та довгостроковій перспективі. Верховній Раді України рекомендується внести зміни до чинних нормативно-правових актів, які б унеможливлювали обмеження для комерційних у використанні застави за наданими кредитами для їх погашення. «Проблемні» банки, які протягом 2005-2008 років активно наращували портфель низькоякісних кредитів, потребують даного кроку для підвищення коефіцієнту повернення наданих кредитів та, відповідно, покращення власної ліквідності. Це, у свою чергу, вивільнить частину коштів, необхідних для погашення зовнішніх позик. Крім того, Верховній Раді України пропонується розглянути

можливість внесення змін до законодавства, які б обмежували можливість заборони на зняття депозитів населенням. Такий крок підвищить довіру до банківської системи в цілому, що через деякий час призведе до пожвавлення на депозитному ринку України

Щоб реально подолати наслідки фінансової кризи, необхідно невідкладно зробити такі правочини[12]:

- по-перше, відмінити Закон України «Про реструктуризацію боргових зобов'язань Кабінету Міністрів перед Національним банком України»;
- по-друге, відмінити ст. 15 (п. 6) Бюджетного кодексу України, відповідно до якої «Емісійні кошти Національного банку України не можуть бути джерелом фінансування дефіциту Державного бюджету України»;
- по-третє, невідкладно дезавуювати ст. 54 Закону України «Про Національний банк України», де «Національному банку забороняється надавати прямі кредити як у національній, так і в іноземній валюті на фінансування витрат Державного бюджету України».

Вдосконалення системи економічної безпеки банків

Проблема економічної безпеки банку не може існувати сама по собі. Її сутність і зміст впливають із завдань, що їх вирішує банк на кожному з етапів свого економічного розвитку. Конкретний обсяг завдань економічної безпеки змінюється залежно від внутрішніх та зовнішніх умов діяльності банку, які складаються у певний проміжок часу. Водночас економічна безпека є складовою безпеки діяльності банку. З одного боку, вона є самостійним елементом безпеки банку, з іншого - характеризує економічні аспекти кожного з елементів безпеки: охорони, режиму,

інформаційно-аналітичного забезпечення. Особлива значущість економічної безпеки банку обумовлюється низкою чинників як зовнішнього, так і внутрішнього характеру. По-перше, необхідність і важливість економічної безпеки впливає з наявної різноманітності інтересів суб'єктів ринку банківських послуг. Прагнення до збільшення прибутків суб'єктів ринку загострює конкурентну боротьбу, а остання, у свою чергу, завжди перебувала в площині економічної безпеки. По-друге, обмеженість фінансових ресурсів банків та джерел їх створення вимагає від них розроблення досить ефективних технологій банківського виробництва, застосування економічних інструментів підтримання ліквідності та конкурентоспроможності банків на необхідному рівні, якісного використання їх ресурсної бази.

По-третє, нестабільна економічна ситуація, досить несподівані і різкі її зміни обумовлюють готовність банку до роботи в майже кризових умовах, з досить високим ступенем ризику, іноді на межі втрати своєї ліквідності. Усе це вимагає від банків вироблення адекватної економічної політики, економічної поведінки на ринку банківських послуг, поєднання принципів раціональності і доцільного ризику при вкладенні коштів.

По-четверте, зростання економічної злочинності, насамперед у кредитно-фінансовій сфері, ставить банківську діяльність у ряд досить ризикованих і тим самим обумовлює високу відповідальність банків перед своїми клієнтами, вкладниками й акціонерами. У зв'язку з цим усі заходи безпеки спрямовуються і концентруються якраз навколо економічної безпеки, що й обумовлює її місце у системі безпеки банківської діяльності. Виходячи з викладеного можна зазначити, що економічна безпека банку - це стан, за якого забезпечується економічний розвиток і стабільність діяльності банку, гарантований захист його фінансових і матеріальних ресурсів, здатність адекватно і без суттєвих втрат реагувати на зміни внутрішньої і зовнішньої ситуації.

Сутність економічної безпеки банку реалізується в системі критеріїв і показників. Критерієм економічної безпеки є оцінка економічного стану банку з точки зору найважливіших процесів, які відображають сутність економічної безпеки. Критеріальна оцінка економічної безпеки базується на оцінках: ресурсного потенціалу банку і можливостей його розвитку; рівня ефективності використання ресурсів; рівня можливостей банку протистояти загрозам його економічній безпеці та самостійно ліквідовувати їх; конкурентоспроможності банку; цілісності та масштабів структури банку; ефективності кадрової політики банку.

У системі показників економічної безпеки доцільно виділити: темпи зростання прибутковості та посилення економічної стабільності; рівень матеріального і соціального забезпечення працівників банку; розмір боргових зобов'язань банку; структуру дебіторської заборгованості; використання тіньового капіталу та ін. Для економічної безпеки велике значення мають не стільки самі показники, скільки їх порогове значення, тобто допустимі величини, недотримання яких перешкоджатиме нормальному розвитку діяльності банку, призводитиме до формування негативних тенденцій в його економічній безпеці. Найвищий ступінь економічної безпеки банку досягається за умови, що весь комплекс показників перебуває в межах допустимих порогових значень, а порогове значення одного показника досягається не за рахунок іншого. В основу економічної стратегії банку повинна бути покладена ідеологія розвитку, яка враховує стратегічні перспективи й інтереси банку на ринку банківських послуг, у результаті чого загрози безпеці мінімізуються.

Слід наголосити на тому, що розвиток банку - один із компонентів і умов забезпечення його економічної безпеки. Якщо банк в економічному плані не досягає розвитку, то у нього скорочуються можливості до виживання, опірності, пристосовуваності до внутрішніх та зовнішніх загроз. Тобто економічний розвиток банку забезпечує його стійкість на ринку -

одну із складових економічної безпеки. Тому основна мета стратегії економічної безпеки полягатиме в забезпеченні економічного зростання банку.

Забезпечення економічного зростання, у свою чергу, завжди залежатиме від платоспроможного попиту на послуги банку. Низький попит на банківські послуги призводить до їх звуження, зменшення ресурсної бази банку і, як наслідок, до порушення його ліквідності. Платоспроможний попит формується як об'єктивними чинниками, так і суб'єктивними. При цьому обидва чинники досить збалансовані, і порушення такого балансу з будь-якого боку веде до гальмування економічного зростання банку. За таких обставин банки з урахуванням наявних економічних умов, які створюються у державі, повинні постійно працювати над розширенням своїх послуг, удосконаленням технологій банківського виробництва, привабливістю взаємовідносин з клієнтами, розраховувати свої послуги на всі верстви населення, орієнтуючись як на багатих, так і на малозабезпечених клієнтів. Тут досить важливим може бути розосередження попиту як за регіональним принципом, так і за суто банківським (розширення спектра банківських операцій і послуг). Тобто основним завданням має бути формування послуг і розроблення банками операцій, які б за будь-яких умов забезпечували платоспроможний попит на них. А критерієм виконання зазначеного завдання буде рівень уміння кожного банку формувати такий попит на свої послуги.

Ще однією складовою забезпечення економічного зростання є гарантія повернення і стабільності роботи фінансових ресурсів банків. Тут, крім загальнодержавних заходів, особливо велике значення мають заходи кожного з банків щодо забезпечення захисту своїх інтересів в активних операціях.

Слід зазначити, що особливості сьогоденної економічної ситуації в Україні створюють умови підвищеного ризику для всіх без винятку банківських операцій. Як показує досвід, практично завжди існує загроза втрати банками своїх коштів, вкладених у ті

чи інші проекти. Тому в сучасних умовах усі банківські операції, які передбачають вкладання коштів, у своїх технологіях повинні містити елементи захисту, певні гарантії їх повернення.

Розроблення таких елементів захисту і гарантій та методика їх застосування є справою самих банків, до того ж зміст та ефективність цих заходів залежатиме від того, наскільки серйозно банки поставляться до цієї проблеми. Досвід роботи вітчизняних банків показує, що з метою підвищення гарантії повернення вкладених банками коштів останні досить широко використовують методику диверсифікації. Особливо це стосується тих банків, які не входять до складу великих бізнес-структур. Якраз такі банки є найбільш універсальними з точки зору використання своїх коштів, це вони понад усе прагнуть до розширення мережі своїх установ. Для таких банків характерною є їх участь у створенні фінансових холдингів, фінансово-промислових груп, у консорціумному кредитуванні, саме такі банки наполегливо прагнуть до розширення спектра активних операцій.

Крім того, досить важливим моментом стабільної роботи фінансових ресурсів банку є ефективна, гнучка політика управління активами і пасивами банків. У цьому особлива роль належить інформаційно-аналітичному забезпеченню діяльності банку. Для гарантованого залучення і використання коштів банкам вкрай важливо знати пріоритети державної підтримки, об'єктивну ситуацію з насиченістю і дефіцитом ринку банківських послуг, його структурою і можливостями окремих суб'єктів, прогнози розвитку. За наявності у керівництва банків такої інформації можуть бути вироблені ефективніші тактика поведінки, правила і параметри діяльності банків навіть на невеликі проміжки їх розвитку і разом з цим завжди буде можливість ефективніше й обгрунтованіше будувати стратегію кожного з банків. Ще одним із найважливіших елементів стратегії економічної безпеки банків (крім забезпечення економічного зростання) є забезпечення стійкості їх капіталу. Проблема стійкості капіталу банку за

сучасних умов є чи не однією з найважливіших. Стійкість капіталу забезпечує можливість банкам підтримувати свою ліквідність в умовах тривалого впливу на них різних негативних тенденцій. Виживання банків на ринку за різкого коливання валютних курсів, змін у законодавстві, кон'юнктури ринку може бути забезпечене їх високоліквідними активами (у тому числі дорогоцінними металами, державними цінними паперами та паперами інших прибуткових суб'єктів господарювання, іноземною валютою і т. п.), багатoproфільністю діяльності та широким спектром операцій, які вони проводять.

Деструктивний вплив банківської кризи на загальноекономічну активність, фінансову стійкість і безпеку банківської системи і країни в цілому визначає необхідність розробки алгоритму аналізу банківських криз як основи для моніторингу банківської системи на чутливість до зовнішніх шоків та розробки системних заходів з їх подолання. Науковці навчально-наукового Інституту менеджменту безпеки Університету економіки та права «Крок» пропонують інноваційний підхід до забезпечення безпеки банківської системи, яка враховує рівень негативного впливу на діяльність банків значної кількості зовнішніх та внутрішніх факторів передбачає трьох рівняву систему забезпечення безпеки банків (Рис. 1).

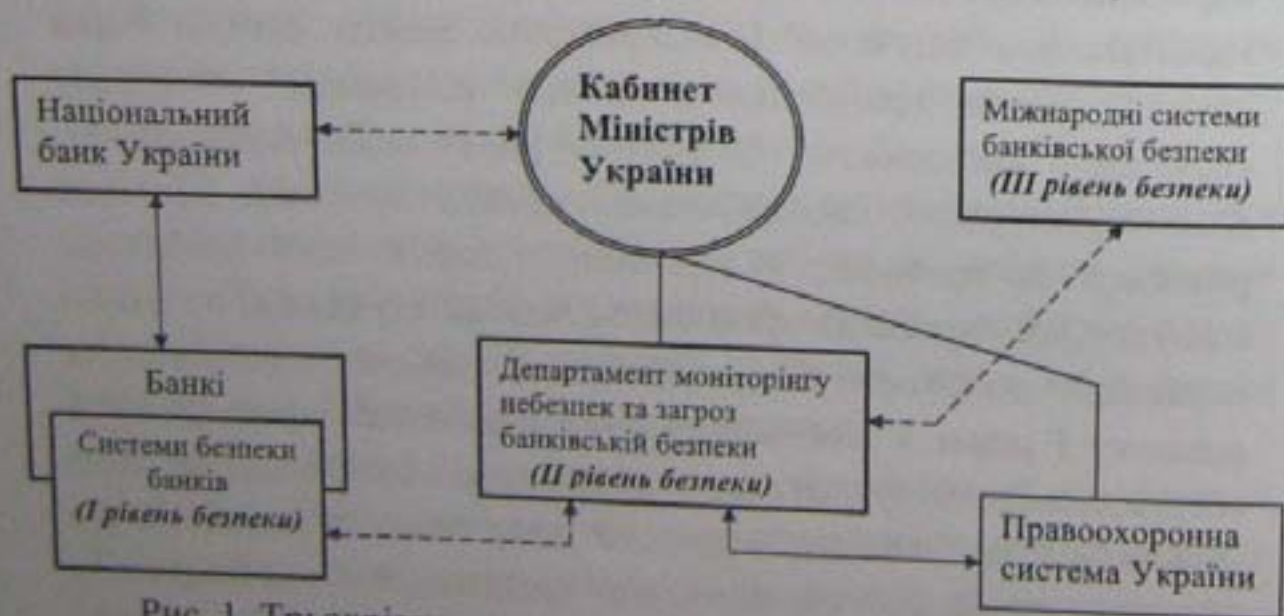

Рис. 1. Трьохрівнева система забезпечення економічної банків

Перший рівень безпеки – безпосередня система безпеки банків. Другий рівень безпеки – державна система забезпечення безпеки банків. Третій рівень безпеки – міжнародна система забезпечення безпеки банківської діяльності. В основі першого рівня безпеки банків лежать процеси формування та організації функціонування штатних служб безпеки банків.

Другий рівень безпеки передбачає інноваційні підходи щодо його організації та забезпечення функціонування. Пропонується при Кабінеті Міністрів України створити Департамент моніторингу небезпек та загроз банківської безпеки. Цей Департамент є координуючим органом по забезпеченню безпеки між вітчизняними банками та правоохоронною системою України. На Департамент покладені наступні завдання: організації взаємодії правоохоронних органів з суб'єктами першого рівня безпеки; підготовка рекомендацій щодо забезпеченню безпеки банків; здійснення моніторингу небезпек та загроз і своєчасне інформування банків про них; надання інформації керівникам держави про стан безпеки банківської системи; розробка пропозицій для прийняття рішень щодо забезпечення безпеки банківської системи; надання пропозицій банкам щодо мінімізації небезпек та загроз їх діяльності; розробка вимог щодо кваліфікації фахівців в галузі банківської безпеки; організація взаємодії між службами безпеки банків щодо протидії небезпекам та загрозам; організація взаємодії в галузі безпеки з міжнародними банківськими системами та організаціями; організація підготовки законодавчого забезпечення функціонування системи банківської безпеки в Україні.

Третій рівень безпеки діяльності банків передбачає через Департамент моніторингу небезпек та загроз банківської безпеки організацію взаємодії з міжнародними системами банківської безпеки, ІНТЕРПОЛОМ та правоохоронними системами інших держав в галузі протидії злочинам в банківській сфері. Запропонована трьох рівнява система забезпечення безпеки банків

дозволяє комплексно протидіяти небезпекам і загрозам їх діяльності в умовах високої невизначеності процесів що відбуваються в світової та вітчизняної економіки в умовах фінансово-економічної кризи. Для впровадження цієї системи безпеки необхідно в першу чергу розробити ефективні механізми взаємодії між сьома її суб'єктами. Необхідно також чітко визначити завдання та правові основи їх виконання Департаментом моніторингу небезпек та загроз банківської безпеки КМУ, суб'єктами правоохоронної системи України, власними системами безпеки банків. Особливу увагу слід звернути на налагодження тісних зв'язків з міжнародними системами банківської безпеки.

Висновки

2009 рік став одним з найважчих для вітчизняних банків. Своїм іноземним кредиторам їм довелося повернути близько 17 мільярдів доларів. Під тиском перерахованих факторів багато банків можуть не вижити без державної допомоги. На першому етапі розриви між зобов'язаннями та ресурсами банків, які виникли наприкінці 2008 року через масовий відтік депозитів, збільшення частки проблемних активів і необхідність погашати "більш дорогі" валютні позики, НБУ намагався подолати за допомогою рефінансування. Активне використання цього інструменту спричинило жваву політичну дискусію і було сприйняте доволі неоднозначно.

З одного боку, НБУ діяв відповідно до обставин. Багато банків, яким були надані кредити, обслуговують бюджетні і пенсійні платежі, тому їх падіння викликало б широке соціальне невдоволення. Крім того, Фонд гарантування вкладів не здатен покрити вимоги вкладників проблемних установ, тому Нацбанку було зручніше накачувати їх віртуальними грошима, ніж вирішувати проблему докапіталізації Фонду. З іншого боку, ефективність інструменту рефінансування частково була знижена не зовсім зрозумілими діями регулятора.

По-перше, значну частину грошей отримали банки, які не мали гострих проблем з ліквідністю, про що свідчить різкий скачок курсу американської валюти. Обсяг рефінансування був більшим, ніж було потрібно для покриття поточних зобов'язань. Вільні кошти побічно пішли на валютний ринок, розхитуючи стабільність гривні. По-друге, значна частина позик спрямовувалася установам, від яких Нацбанку варто було б вимагати проведення докапіталізації за рахунок акціонерів. Звісно, регулятор формально не має інструментів для того, щоб схилити власників банків до додаткових вливань ліквідності у свої установи. Однак на практиці

він дуже ефективно використовує механізми політики переконання. Доказ - обсяг ОВДП, викуплений комерційними банками. По-третє, надмірно велику частину грошей НБУ "роздав" банкам, функціональне призначення яких залишається непрозорим. Це, зокрема, установи, які мають маленьку частку депозитів у структурі пасивів, і очевидно, створені для виконання локальних завдань українських фінансово-промислових груп.

Загалом використання механізму рефінансування дозволило регулятору підтримувати відносну стабільність банківської системи. Однак цей інструмент ефективний тільки для подолання тимчасових розривів між активами та пасивами банків, зумовлених, наприклад, розбіжністю термінів надходжень від активів і виплат за зобов'язаннями. При цьому мається на увазі, що ресурси банку покривають його зобов'язання. У ситуації ж, коли цей розрив стає структурним і хронічним, рефінансування не може вирішити ці проблеми, оскільки наповнення банків порожніми грошми - це прямий шлях до гіперінфляції.

В таких умовах слід бути готовим до використання більш радикальних методів підтримки банківської системи - від докапіталізації до повної націоналізації. Можливість участі держави у докапіталізації була законодавчо закріплена ще у жовтні 2008 року. Прийнятий тоді антикризовий закон впроваджував механізм докапіталізації українських банків за рахунок коштів міжнародних фінансових організацій, що й дозволило залучити кредит МВФ на суму 16,4 мільярда доларів. Відповідно до затвердженого механізму, держава в особі Мінфіну може брати участь у формуванні та збільшенні статутних капіталів банків шляхом придбання їхніх акцій в обмін на державні облігації або за рахунок коштів державного бюджету.

Законодавчі норми були деталізовані двома урядовими постановами. Так, на державну підтримку можуть розраховувати тільки банки, створені або перетворені у ВАТ, у яких введена тимчасова адміністрація або куратор. Варто зазначити, що держава

готова увійти до складу акціонерів банку лише у випадку отримання контрольного пакету акцій. При цьому де-факто керівництво установою перейде до Мінфіну.

Враховуюче вище зазначене необхідно вжити наступних заходів для покращення ситуацій:

1. *Вдосконалення державних заходів щодо повернення грошей вкладникам «проблемних» банків.* Уряду України пропонується здійснювати компенсації вкладникам «проблемних» банків не опосередковано, шляхом рекапіталізації останніх, а напряду, через спеціально створену і контрольовану державою установу, яку б централізовано акумулювала державне фінансування та розподіляла його серед вкладників за прозорою методикою. При визначенні реципієнта та розміру компенсації мають враховуватись наступні параметри: розмір вкладу, фінансове становище вкладника, термін його депозиту, ризик, який брав на себе вкладник, розміщуючи свої кошти в банку (визначений з урахуванням відсоткової ставки на депозит) тощо.
2. *Оптимізація валютної політики.* Національному банку України рекомендується здійснювати управління валютним курсом з урахуванням обсягів та строків виплати комерційними банками України зовнішніх боргів. Незважаючи на те, що у довго- та середньостроковій перспективі управління валютним курсом має здійснюватись передусім з урахуванням макроекономічних показників економічного розвитку та тренду зміни попиту і пропозиції на іноземну валюту на внутрішньому фінансовому ринку, оперативне управління валютним курсом за умов ризиків зовнішніх дефолтів окремих комерційних банків має враховувати необхідність оптимізації вартості виплат за зовнішнім боргом, які має бути здійснені даними фінансовими установами. Так, наприклад, у вересні 2009 року була проведена велика серія виплат українських позичальників за зовнішніми боргами.

Національному банку України рекомендується розглянути можливість зниження курсу долара та євро по відношенню до національної валюти з метою мінімізації ризиків, пов'язаних з такими виплатами. Для забезпечення поступового зниження курсу вищезазначених валют Національному банку України рекомендується вже з початку жовтня починати активно здійснювати валютні інтервенції та плавно збільшувати кількість іноземної валюти, яка обертається на фінансовому ринку країни.

3. *Оптимізація монетарної політики.* Подолання кризових явищ, пов'язаних з погашенням «проблемними» банками зовнішніх кредитів потребує переорієнтації монетарної політики. Зниження ризику технічних дефолтів таких банків у великій мірі залежить від підтримки, яку їм може надати внутрішній ринок. Перебіг кризи в Україні яскраво продемонстрував, що залучення депозитів на внутрішньому ринку у короткостроковій перспективі в умовах тотального падіння довіри населення до банківської системи можливе лише шляхом проведення політики «дорогих грошей». При здійсненні економічного вибору між вкладенням вільних коштів до комерційних банків та утриманням цих коштів поза банківським обігом економічні агенти враховують зменшення вартості цих коштів з часом. Забезпечення Національним банком України високих процентних ставок підвищує привабливість депозитів для потенційних вкладників. Крім того, така політика чинить тиск на інфляцію, приводячи її до економічно оптимального рівня. В цих умовах створюється додатковий тиск на обсяг інвестицій, які здійснюються підприємствами, проте падіння сукупного внутрішнього попиту та, відповідно, виробництва дозволяє більшості підприємств у короткостроковій перспективі нарощувати виробництво на базі наявних основних фондів, не здійснюючи великих капітальних вкладень. Втім, при досягненні

докризового рівня виробництва, політика «дорогих грошей» пригнічуватиме ріст ВВП і має бути скоригована з урахуванням збільшення потреб підприємств у дешевих кредитах.

4. *Зміна підходів до рефінансування «проблемних» банків.* Значні обсяги виплат за зовнішніми кредитами українських банків зумовлюють необхідність розробки короткострокової тактики рефінансування, яке надається Національним банком України. Так, рефінансування має стати цільовим та надаватися в основному під погашення зовнішніх боргів. Виплати за внутрішніми депозитами вкладникам «проблемних» банків рекомендується здійснювати відповідно до прийнятої схеми реструктуризації. Крім того, рефінансування пропонується здійснювати у гривнях задля уникнення спекуляцій з боку «проблемних» банків на різниці між валютним курсом, за яким надається рефінансування, та ринковим валютним курсом. Крім того, це дасть можливість Національному банку України отримувати виплати за наданим рефінансуванням відповідно до умов ринку, без преференцій окремим банкам, які його отримали.
5. *Посилення контролю за діяльністю тимчасових адміністраторів.* Національному банку України рекомендується посилити відповідальність тимчасових адміністраторів за результати власної роботи. Це знизить ризик недобросовісної поведінки таких посадовців в тому випадку, якщо вони є інсайдерами по відношенню до банку, оперативне управління яким вони здійснюють. Крім того, пропонується запровадити прозору процедуру визначення тимчасових адміністраторів з метою недопущення призначення на цю посаду осіб, які мають ділові або інші стосунки з власниками банки і можуть бути запідозрені у сприянні останнім у виведенні їх капіталу з банку, переведенню коштів банку в офшорні зони тощо. Рекомендується запровадити рамкову

схему, за якою тимчасові адміністратори мають формувати пріоритетність виплат за внутрішніми та зовнішніми боргами і здійснювати моніторинг дотримання останніми даної схеми.

6. *По відношенню до НБУ необхідно невідкладно здійснити такі правочини: по-перше*, відмінити Закон України „Про реструктуризацію боргових зобов'язань Кабінету Міністрів перед Національним банком України”. *По-друге*, відмінити ст. 15 (п.6) Бюджетного кодексу України, відповідно до якої „Емісійні кошти Національного банку України не можуть бути джерелом фінансування дефіциту Державного бюджету України”. *По-третьє*, невідкладно дезавуювати ст. 54 Закону України „Про Національний банк України”, де “Національному банку забороняється надавати прямі кредити як у національній, так і в іноземній валюті на фінансування витрат Державного бюджету України”.

7. *Зміна підходів до рекапіталізації*. Уряду України рекомендується встановити чіткі та прозорі критерії входження держави як власника до капіталу «проблемних» банків. Основним критерієм такого входження пропонується визначити нульовий або від'ємний капітал банку. Оскільки основними носіями бізнес-ризиків повинні бути власники банку, рекапіталізація з боку держави є доцільною лише в тому разі, коли власники витратили увесь капітал, який вони вклали у свій бізнес. Це дасть змогу оптимізувати витрати держави та, оскільки банк, що має додатній капітал, потенційно спроможний розраховуватися зі своїми кредиторами. Крім того, Уряду України рекомендується розробити модель оцінки власної частки у капіталі банку при здійсненні рекапіталізації. В разі, якщо рекапіталізації підлягають лише банки з нульовим або від'ємним капіталом, оцінка їхньої вартості на основі капіталу втрачає економічний сенс. На нашу думку, така оцінка має враховувати сукупність ключових параметрів бізнесу банку, зокрема ринкова частка, розгалуженість мережі

філій та відділень, частка проблемних кредитів, фінансові результати за останні п'ять років, асортимент послуг, вартість капіталу, визначена за допомогою методики WACC (Weighted Average Cost of Capital – середньозважена вартість капіталу) тощо.

8. *Покращення якості кредитного портфелю банків та підвищення довіри до банківської системи у середньо- та довгостроковій перспективі.* Верховній Раді України рекомендується внести зміни до чинних нормативно-правових актів, які б унеможливлювали обмеження для комерційних у використанні застави за наданими кредитами для їх погашення. «Проблемні» банки, які протягом 2005-2010 років активно нарощували портфель низькоякісних кредитів, потребують даного кроку для підвищення коефіцієнту повернення наданих кредитів та, відповідно, покращення власної ліквідності. Це, у свою чергу, вивільнить частину коштів, необхідних для погашення зовнішніх позик. Крім того, Верховній Раді України пропонується розглянути можливість внесення змін до законодавства, які б обмежували можливість заборони на зняття депозитів населенням. В ситуації, що склалася наприкінці червня 2009 року, при знятті мораторію на зняття депозитів серйозного відтоку депозитів очікувати не варто, оскільки основна кількість не схильних до ризику вкладників вже вилучила свої кошти з банківської системи. Натомість такий крок підвищить довіру до банківської системи в цілому, що через деякий час призведе до пожвавлення на депозитному ринку України.
9. *Створити міжнародну консалтингову групу з питань реформування банківської системи України та рекапіталізації банків,* поклавши її організацію на міністерство фінансів та міжнародні фінансові інституції, які фінансують ці процеси в Україні. Така група може бути організована за прикладом аналогічних органів, створених у Казахстані, РФ та країнах

Східної Європи. Дана модель передбачає, що оперативне управління передається до рук західних висококваліфікованих менеджерів, в той час як стратегічні рішення приймаються уповноваженими особами, які представляють національний уряд.

Список літератури

1. Положення про застосування Національним банком України заходів впливу за порушення банківського законодавства: Затв. Постановою Правління НБУ № 369 від 28.09.2005 р.
2. Положення про механізми рефінансування банків України: Затв. Постановою Правління НБУ № 82 від 28.02.2007 р.
3. Банківський менеджмент: Підручник / За ред. О. А. Кириченка, В. І. Міщенка. – К.: Знання, 2005. – 831 с.
4. Новий курс: реформи в Україні 201-2015. К.:2010.-214с.
5. Національна стратегія розвитку «Україна-2015». – К.: Український форум, 2008. – 74 с.
6. Золотарев В. Вечный кризис. Введение, 09.03.2009. – www.politican.com.ua; Вечный кризис. Кредиты и депозиты, 12.03.2009. – www.politican.com.ua
7. Зарицка І. Передумови та особливості прояву сучасної світової банківської кризи // Вісник НБУ. – 2009. – № 6. – С. 21–29.
8. Кириченко О. А., Єрохін С. А. Інвестування: Підручник. – К.: Знання, 2009. – 573 с.
9. Кириченко О. А., Мелесик С. В. Економічна безпека банківської системи України в умовах глобальної фінансової кризи //Актуальні питання економіки. – 2009. – № 8. – С. 51–61.
10. Кириченко О. А. Системну кризу треба долати системними методами // Урядовий кур'єр. – 2009. – № 83. – 14 травня.
11. Кириченко О. А., Кудрицький В. Д. Сучасні теорії управління зовнішньою заборгованістю // Актуальні питання економіки. – 2009. – № 7. – С. 15–28.
12. Ковальчук А. Т. Финансовое право Украины в рыночных системах. – К.: Парламентское изд-во, 2008. – 506 с.
13. Концепція економічної безпеки антикризового управління економікою України. – К.: УЕП «Крок», 2009. – 72 с.
14. Науменкова С. В. Проблеми підтримки фінансового сектору в умовах світової кризи // Вісник НБУ. – 2009. – № 6. – С. 13–18.
15. Банківська система України: виміри глобальної фінансової кризи. Експертно-аналітична доповідь. К.: Дорадо-Друк.-2009.-67с.
16. www.bank.gov.ua

Науковий редактор:
Кириченко Олександр Анатолійович
д.е.н., професор

**ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА
БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ В КОНТЕКСТІ
НОВОГО КУРСУ
РЕФОРМ В УКРАЇНІ 2010-2015 РОКІВ**
(експертно-аналітична доповідь)

Відповідальний за випуск:
к.псих.н., доцент Пригунов Павло Якович

Підписано до друку 17.08.2010 р. Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman. Друк цифровий. Умов.друк.арк. 2,25.
Наклад 100 прим. Зам. № 0811-02

Виготівник ТОВ "Дорадо-Друк"
09000, м.Сквира, вул. Щорса, 7
(044) 501-75-69
www.doradoalliance.com

Свідцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру ДК № 2600 від 01.09.2006 р.